

ΣΥΜΜΙΚΤΑ

ΑΙΣΧΥΛΙΚΑ

I. Αίσχ. «'Αγαμ.» 121

αἴλινον αἴλινον εἰπέ, τὸ δ' εὖ νικάτω.

Ὁ στίχος ἐπανερχεται ἀκόμη δυὸ φορές στὴ σχοινοτενὴ πάροδο τοῦ χοροῦ ὡς ἐφύμνιον (στ. 139 καὶ 159). Ἡ λ. *αἴλινον*, εἴτε σχετίζεται μὲ τὸν μυθικὸ ἀοιδὸ καὶ μουσικὸ Λίνο¹, ποὺ σκότωσε ἀπὸ φθόνον ὁ Ἀπόλλων (Παυσ. IX 29,6-7 καὶ Σχολ. Ἰλ. Σ 570), εἴτε μὲ τὸ σημιτικὸ σχετλιαστικὸ «ai lanu = ἀλίμονό μας»², ἔχει προφανῶς θρηνητικὸ χαρακτήρα³. Ἡ δευτέρη πρόταση ἀντιπαρατίθεται (ὁ δὲ εἶναι ἀντιθετικὸς) στὴν πρώτη: «πὲς τραγούδια λυπητερά, μὰ ἄς νικήσει τὸ καλόν». Παρόμοιες εὐχὲς γιὰ τὸν θρίαμβο τοῦ καλοῦ (τοῦ συμφέροντος, τοῦ δικαίου κττ.) ἀπαντοῦν συχνὰ στὸν Αἰσχύλο: Ἀγαμ. 216 *εὖ γὰρ εἶη*, 674 *γένοιτο δ' ὡς ἄριστα Πέρσ. 228 ἐκτελοῖτο δὴ τὰ χρηστά Ἰκέτ. 233 ὅπως ἂν ὑμῖν πρᾶγος εὖ νικᾷ τόδε*, 974 *εἶη δὲ τὰ λῶστα*. Ἡ εὐχὴ αὐτὴ γιὰ τὴν ὑπερίσχυση τοῦ καλοῦ ἔχει ἀποτροπαϊκὸ καὶ προληπτικὸ χαρακτήρα, γιὰ αὐτὸ ποὺ φοβᾶται ὁ χορός, καὶ δικαιολογημένα, εἶναι μήπως καὶ πάλι ἐπικρατήσῃ τὸ χειρότερο, δηλαδὴ ἡ παλιά κατάρρα ποὺ βαρύνει τὸν οἶκο τῶν Ἀτρειδῶν. Ἡ ἀπαισιόδοξη ἀντίληψη γιὰ τὴν τελικὴ ὑπερίσχυση τοῦ κακοῦ (τοῦ χειρότερου, τοῦ ἀνδρου κττ.) —προφανῶς τόπος τῆς λαϊκῆς φιλοσοφίας— ἔχει τὴν κλασικὴ τῆς διατύπωση στὸ ὁμηρικὸ ἡμιστίχιο *ἐπεὶ τὰ χερεῖονα νικᾷ* (A 576 = σ 404), ποὺ κι ἂν δὲν ἦταν προηγουμένως ἐγενε μὲ τὸν καιρὸ παροιμιῶδες: Σχολ. εἰς Διον. Θράκα (= Kaibel, CGrFt σ. 14) *ἐπειδὴ δὲ τὸ μὲν παράνομον ἐπικρατὲς —ἐπεὶ τὰ χερεῖονα νικᾷ— τὸ δὲ καλὸν ταχέως ἀφίπταται* Θεόδ. Μετοχ. Misc. 58,341 *καίτοι τί λέγω, εἰ τὰ χεῖρω, κατὰ τὸν λόγον, αἶ νικᾷ* Νικ. Χωνιάτης, Χρονικὴ διήγησις

1. Ἀπὸ συναρπαγῆ τοῦ *ai* (<*aiat*>) καὶ *Λίνος* βλ. R. Hamilton, The lament for Ajax: Sophocles «Ajax» 628-31, *AJP* 103 (1982) 320-1.

2. Abert *RE* s.v. Linos 716: *ai lanu = «wehe uns»*.

3. Εὐρ. Ὀρ. 1395 *αἴλινον αἴλινον ἀρχὰν ἰαλέμου βάρβαροι λέγουσι*. Γιὰ τὴν ἀποψὴ τοῦ Ἀριστ. Βυζ. = Ἀθῆν. 619 b *λίνοσ δὲ καὶ αἴλινος οὐ μόνον ἐν πένθεσιν ἀλλὰ καὶ «ἐπ' εὐτυχεῖ μολπᾷ» κατὰ τὸν Εὐριπίδην* (καὶ Εὐστ. 1164) βλ. A. Nauck, *Miscellen, Philologus* 2 (1847) 151-152.

234, 74-5 ἐπειδὴ δὲ δεῖ τὰ χεῖρω νικᾶν εἴωθε⁴ 261, 88 νικᾶ τὰ χεῖρονα, 472, 14 ἐνίκα δ' ἔσασι τὰ χερεῖονα 564, 7 τὰ χεῖρω ἐπικρατέστερα.

II. Αἰσχ. « Ἀγαμ.» 167-175

167 οὐδ' ὅστις πάροιθεν ἦν μέγας,
παμμάχῳ θράσει βρύων,
οὐδὲ λέξεται πρὶν ὦν·
ὃς δ' ἔπειτ' ἔφω, τρια-
κτῆρος οἴχεται τυχῶν·
Ζῆνα δέ τις προφρόνως ἐπινίκια κλάζων
τεύζεται φρενῶν τὸ πᾶν.

Ὁ λόγος στὴν πρώτη ἀντιστροφή τοῦ ὕμνου πρὸς τὸν Δία εἶναι γιὰ τὴν ἐκθρόνιση τοῦ Οὐρανοῦ ἀπὸ τὸν Κρόνο καὶ τοῦ Κρόνου ἀπὸ τὸν Δία καὶ γιὰ τὴν ἐπικράτηση τοῦ Δία ὡς μέγιστου θεοῦ. Οἱ δυὸ παλαιοὶ θεοὶ χάθησαν ὀλοσχερῶς· οὔτε τὰ ὀνόματά τους πιά δὲν ἀξίζουν νὰ μνημονευτοῦν. Ὁποῖος λοιπὸν ἐπικροτεῖ τὴ νέα τάξη πραγμάτων, ὁποῖος χαιρετίζει τὸν Δία ὡς νικητῆ, αὐτὸς ὀλοσχερῶς φρόνιμος ἔσται (Σχ.).

Ὁ F. W. Schneidewin⁵ πιστεύει ὅτι ἡ συμπλοκὴ Ζῆνα.. ἐπινίκια κλάζων (ἄπαξ εὐρημένη) ἔχει σχηματιστεῖ κατ' ἀναλογίαν τοῦ εὖ λέγειν τινά (ἐπινίκια κλάζων + αἰτ.), καὶ ὁ N. Wecklein⁶ κατ' ἀναλογίαν τοῦ λέγειν τινὰ κακά. Ὁ G. Thomson, ποὺ δέχεται ἐπίσης τὴν αἰτ. Ζῆνα ὡς ἀντικ. τοῦ ἐπινίκια κλάζων παραβάλλει τὸν στίχο 1233 ἀπὸ τοὺς Ἀχαρνῆς τοῦ Ἀριστοφάνη «τῆνελλα καλλίνικον ἄδοντες σε καὶ τὸν ἀσκόν»⁷. Τὸ νόημα τῆς ἐξεζητημένης συμπλοκῆς εἶναι περίπου «τὸν Δία ἐπευφημῶν νικητῆν» (Wecklein), ὅμως ποῖος ἦταν ὁ λόγος ποὺ ὁ ποιητῆς ἔθεσε σὲ δοκιμασία μὲ αὐτὸ τὸ διθυραμβικὸ τεχνούργημα τοὺς συντακτικὸς κανόνες τῆς Ἑλληνικῆς;

Ὁ σύγχρονος ἀναγνώστης θὰ μπορούσε νὰ ὑποθέσει ὅτι ἐφόσον ὁ Δίας παρουσιάζεται ὡς τριακτῆρ, ὡς νικητῆς δηλαδὴ στὴν πάλη ἢ στὸ ἀρχαιότερο ἀγώνισμα, τὸ πένταθλο⁸, ὁ Αἰσχύλος συσχετίζει παρετυμολογικά, ὅπως ἄλλωστε

4. Ὁ ἐκδότης τοῦ Χωνιάτη J. A. van Dielen, *Nicetae Choniatae Historia*, CFHB, S. Berolinensis 1975, ὑποψιάζεται ὅτι πρόκειται γιὰ παρομιές (234 fort. prov. 261,88 videtur prov.), ἀλλὰ δὲν παραπέμπει στὰ ὀμηρικὰ χωρία.

5. *Aeschylus Agamemnon*, Berlin 1883².

6. *Aeschylus Orestie*, Leipzig 1888.

7. *The Oresteia of Aeschylus*, 2 τόμ., Amsterdam 1966², ad loc.

8. Σχ. Αἰσχ. Ἀγαμ. 171 τριακτῆρος· νικητοῦ ἐκ μεταφορᾶς τῶν ἐν τοῖς πεντάθλοις

τὸ συνηθίζει⁹, τὴν αἰτιατικὴ Ζῆνα μὲ τὴν προστακτικὴ τοῦ ζῶ (ζήτω), ποὺ εἶναι ἡ συνηθισμένη κραυγὴ τῶν ἐπινίκιων πανηγυρισμῶν σήμερα. "Ὁμως δὲν ὑπάρχουν, ὅσο γνωρίζω, μαρτυρίες γιὰ τὸ ὅτι στὴν ἀρχαιότητα χαιρέτιζαν μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τοὺς νικητὲς τῶν ἀθλητικῶν, πολεμικῶν καὶ πολιτικῶν ἀγῶνων.

Ἡ εὐχὴ «ζήσεας» φαίνεται νὰ συνηθίζοταν στὶς προπόμενες τῶν συμποσίων: Δ. Κάσσιος 72, 18, 2 τοῦτο δὴ τὸ ἐν τοῖς συμποσίοις εἰωθὸς λέγεσθαι «ζήσεας». Ἐκφράσεις ὅμως τοῦ τύπου «ζήτω ὁ βασιλεύς» ἀπαντοῦν γιὰ πρώτη φορὰ στοὺς *O*: 3 Βασ. 1,25 ζήτω ὁ βασιλεύς, 31 ζήτω ὁ κύριός μου Δαν. (Θεοδ.) 5.10 βασιλεῦ εἰς τὸν αἰῶνα ζῆθι¹⁰. Νεολογισμοὶ εἶναι ἐπίσης οἱ λ. ζητωκραυγάζω, ζητωκραυγὴ, ζητωκραυγαστής, ζητωκραύγησις καὶ ζητωκραυγήματα¹¹.

Μολονότι ὅμως ἡ κλαγγὴ τῶν ἐπινίκιων δὲν εἶναι ἡ προστακτικὴ-ἐπιφώνημα «ζήτω», ὁ Αἰσχύλος φαίνεται νὰ κάνει μὲ τὴν αἰτ. Ζῆνα σαφὴ ὑπαινιγμὸ στὸ ρ. «ζῆν». Σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Οὐρανὸ καὶ τὸν Κρόνον ποὺ παραμερίστηκαν καὶ οὐσιαστικὰ ἔπαψαν νὰ ὑπάρχουν, ὁ Ζεὺς ζεῖ καὶ βασιλεύει. Ὁ παρετυμολογικὸς συσχετισμὸς ζῆν - Ζεὺς ἀπαντᾷ, ὅπως ἔχει ἐπισημανθεῖ, ἤδη στὸν Ἡράκλειτο: 22, Β32 D.-K. Ἐν τὸ σοφὸν μοῦνον λέγεσθαι οὐκ ἐθέλει καὶ ἐθέλει Ζηνὸς ὄνομα¹². Πολὺ πιὸ καθαρὰ ἀπὸ τὴν αἰνιγματικὴ ρῆση τοῦ Ἡράκλειτου φαίνεται ὁ συσχετισμὸς αὐτὸς στὸν Ὀρέστη τοῦ Εὐριπίδη, ὅπου ὁ Ἀπόλλων μιλώντας στὸν Μενέλαο γιὰ τοὺς λόγους ποὺ τὸν παρακίνησαν νὰ σώσει τὴν Ἑλένη ὁμολογεῖ ὅτι, στ. 1633-5 ἐγὼ νιν (sc. Ἑλένην) ἐξέσωσα κάποιον φασγάνου τοῦ σοῦ κελευσθεὶς ἦρπασ' ἐκ Διὸς πατρός. Ζηνὸς γὰρ οὐσαν ζῆν νιν ἄφθιτον χρεών. Ὁ locus classicus πάντως τοῦ παρετυμολογικοῦ αὐτοῦ συσχετισμοῦ εἶναι τὸ ἀκόλουθο χωρίο ἀπὸ τὸν πλατωνικὸ Κρατύλο 396 a-b φαίνεται δὲ καὶ τῷ πατρὶ αὐτοῦ λεγομένῳ τῷ Διὶ παγκάλως τὸ ὄνομα κείσθαι ἔστι δὲ οὐ ράδιον κατανοῆσαι. ἀτεχνῶς γὰρ ἐστὶν οἶον λόγος τὸ τοῦ Διὸς ὄνομα, διελόντες δὲ αὐτὸ διχῆ οἱ μὲν τῷ ἑτέρῳ μέρει, οἱ δὲ τῷ ἑτέρῳ χρώμεθα —οἱ μὲν γὰρ «Ζῆνα», οἱ δὲ «Δία» καλοῦσιν— συντιθέμενα δ' εἰς ἓν δηλοῖ τὴν φύσιν τοῦ θεοῦ, ὃ δὴ προσήκειν φάμεν ὀνόματι οἷω τε εἶναι ἀπεργάζεσθαι. οὐ γὰρ ἐστὶν ἡμῖν καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσιν

ἀποτριαζόντων ἐπ' ἐλπίδι νίκης. Γιὰ τὴν ἐρμηνεῖα τοῦ ὄρου βλ. E. Norman Gardiner, *Athletics of the Ancient World*, Oxford, 1967, σ. 178-80 καὶ R. Patrucco, *Lo sport nella Grecia Antica*, Firenze 1972, σ. 116, σημ. 2.

9. Γιὰ omina-nomina, σημαίνοντα ὀνόματα καὶ παρετυμολογίες στὸν Αἰσχύλο βλ. συγκεντρωτικὰ στὴν R. Schweizer-Keller, *Vom Umgang des Aischylos mit der Sprache*, Sauerländer Aarau 1972.

10. Γιὰ τὴν ἰδέα στὴν Π.Δ. τοῦ Ζῶντος θεοῦ ('Ιερ. 26,18 ζῶ ἐγὼ, λέγει κύριος ὁ θεός) μὲ τὴν ὁποία σχετίζονται αὐτὲς οἱ ἐκφράσεις βλ. S. Kreuzer, *Der lebendige Gott. Bedeutung, Herkunft und Entwicklung einer alttestamentlichen Gottesbezeichnung*, Stuttgart 1983.

11. Βλ. Στ. Κουμανούδη, *Συναγωγὴ νέων λέξεων*, Ἀθήναι 1900, στίς λλ.

12. Βλ. συζήτηση στοῦ G. S. Kirk, *Heraclitus the Cosmic Fragments*, Cambridge 1954, ἀπ. 32, σ. 392-7.

ὅστις ἐστὶν αἴτιος μᾶλλον τοῦ ζῆν ἢ ὁ ἄρχων τε καὶ βασιλεὺς τῶν πάντων. συμβαίνει οὖν ὀρθῶς ὀνομάζεσθαι οὗτος ὁ θεὸς εἶναι, δι' ὃν ζῆν ἀεὶ πᾶσι τοῖς ζῶσιν ὑπάρχει¹³.

Ὁ συσχετισμὸς ὡστόσο Ζεὺς-ζῆν δὲν ὑποκρύπτεται μόνο στ. 174 τοῦ ἼΑγαμέμνονα, ἀλλὰ, ὅπως ἔχει δείξει πειστικὰ ὁ R. Pfeiffer¹⁴, καὶ στοὺς στίχους 584-5 τῶν Ἴκετιδῶν: «φυσίζου γένος τόδε Ζηνός ἐστιν ἀληθῶς», ὅπου τὸ δεύτερο συνθετικὸ τοῦ ἐπιθέτου *φυσίζου* παρετυμολογεῖται ἀπὸ τὸ ζῆν. Ἄν λοιπὸν πράγματι ἡ αἰτ. Ζῆνα συνεμφαίνει τὸ ζῆν, τότε καὶ ἡ ἔκφραση «τεύξεται φρενῶν τὸ πᾶν» δὲν θὰ πρέπει νὰ σημαίνει «ὄλοσχερῶς φρόνιμος ἔσται», ὅπως ἐρμηνεύει ὁ Σχολιαστής, ἀλλὰ ἀπλῶς ὅτι ἡ συνυποδηλούμενη (παρ)ετυμολογία (ζῆν>Ζῆνα) εἶναι ἐπιτυχημένη. Παρόμοια εἶναι καὶ ἡ ἔκφραση *τίς ποτ' ὠνόμαζεν ὠδ' ἐς τὸ πᾶν ἐτητύμως* (στ. 681-2) μὲ τὴν ὁποία ἀρχίζει ἡ παρετυμολογία τοῦ ὀνόματος Ἑλένη.

III. Αἰσχ. «ἼΑγαμ.» 898

Κλ.	<i>νῦν, ταῦτα πάντα τλᾶσ', ἀπενθήτω φρενὶ λέγοιμ' ἂν ἄνδρα τόνδε τῶν σταθμῶν κύνα, σωτήρα ναὸς πρότονον, ὑψηλῆς στέγης στῦλον ποδῆρη, μονογενὲς τέκνον πατρὶ καὶ γῆν φανεῖσαν ναυτίλοις παρ' ἐλπίδα, κάλλιστον ἡμᾶρ εἰσιδεῖν ἐκ χειμάτος, ὄδοιπόρω διψῶντι πηγαῖον ῥέος· τερπνὸν δὲ τάνακγαῖον ἐκφυγεῖν ἅπαν· τοιοῖσδέ τοί νιν ἀζιῶ προσφθέγμασιν.</i>	895 900
-----	--	--

Τὰ προσφθέγματα μὲ τὰ ὁποῖα ὑποδέχεται ἡ Κλυταιμῆστρα τὸν ἼΑγαμέμνονα συγκροτοῦν πράγματι ἓνα Priamel¹⁵, μόνο πού ἡ ἀπαρίθμηση δὲν ἀκολουθεῖ ἀναβατικὴ κλίμακα. Οἱ συγκρίσεις συσσωρεύονται χωρὶς αὐστηρὴ ἀξιολόγηση ἢ μιὰ πᾶνω στὴν ἄλλη, καὶ ἔτσι οἱ ἐπαναλήψεις, οἱ ἐπικαλύψεις καὶ οἱ μεταπτώσεις ἀπὸ τὸ crescendo στὸ decrescendo εἶναι ἀναπόφευκτες. Ἴσως ὅμως μὲ αὐτὴν τὴν

13. Στοὺς συγγραφεῖς τῆς ἐλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ὁ συσχετισμὸς αὐτὸς γίνεται κοινὸς τόπος: Διόδ. 5.72· Διογ. Λαέρτιος 7,147 (δοξογραφία Στωϊκῶν) [ἼΑριστέας] Ἐπιστ. πρὸς Φίλοκρ. 16 (ἀπὸ ὅπου ὁ Ἴώσηπος Ἴ. Ἀρχ. VII, 22).

14. Die Netzfischer des Aischylos und der Inachos des Sophokles, *SB München. phil.-hist. Klasse*, 1938, Heft 2, 9A.2. Βλ. καὶ τὴν ἐκτενῆ συζήτηση στὴν R. Schweizer - Keller, ὁ.π. σ. 42-44.

15. D. van Nes, *Die maritime Bildersprache des Aischylos*, Groningen 1963, σ. 114.

ἔλλειψη αὐστηρῆς ἱεράρχησης ἠθοποιεῖται ἡ ταραχὴ καὶ ἡ ἀπώλεια τῆς ψυχραιμίας τῆς γυναίκας ποὺ ξαναβλέπει ὕστερα ἀπὸ τόσα χρόνια τὸν σύζυγό της. Συνεπῶς οἱ μεταθέσεις στίχων καὶ οἱ ἀπόπειρες νὰ διαχωριστεῖ τὸ «γνήσιο» ἀπὸ τὸ «πλαστό»¹⁶ δὲν εἶναι παρὰ σισύφειος μόχθος· σὲ κάθε *accumulatio* ἡ δεινὴ ἐπαίνου ἢ ψόγου μπορεῖ νὰ παρατηρηθεῖ ἡ ἴδια ἔλλειψη ἱεράρχησης. Μὲ τὴν ἴδια ἀκαταστασία συσσωρεύονται λ.χ. οἱ ἀνάλογοι ἐξυμνητικοὶ προσεικασμοὶ καὶ στὸ Ἔσμη ἀσμάτων (ἰδίως στὸ 4,12-15).

Ὁ Wilamowitz¹⁷ συνέκρινε τὰ προσφθέγματα αὐτὰ μὲ τὸν αἰγυπτιακὸ ὕμνο στὸν Φαραῶ Σέσωστρον III. Παρὰ τὴν ἀξιοπρόσεκτες ὁμοιότητες δὲν μπορεῖ φυσικὰ νὰ γίνῃ λόγος γιὰ σχέση ἐξάρτησης. Οἱ ἐξυμνητικὲς αὐτὲς συγκρίσεις ἀποτελοῦν κοινοτοπικὲς ἐκφράσεις ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸ κοινὸ, σὲ εὐρεία ἔννοια, πολιτισμικὸ ὑπόβαθρο. Ἀνάλογες ἐκφράσεις ἀπαντοῦν σὲ ἐντελῶς ἑτερόκλητους συγγραφεῖς. Ἔτσι, γιὰ παράδειγμα, ἡ ἐκφραση ὑψηλῆς στέγης στὸν ποδῆρην ἔχει ἓνα παράλληλο στὸν Φίλωνα τὸν Ἰουδαῖο, Ἐξ. XII, 17 *ἄνδρες ἀγαθοὶ τροπικώτερον εἰπεῖν, κίονές εἰσι δῆμων ὄλων, ὑπερείδοντες, καθάπερ οἰκίας μεγάλας, τὰς πόλεις καὶ τὰς πολιτείας*. Καὶ στὰ NE ἐπίσης εἶναι πολὺ συνηθισμένη ἡ ἐκφραση «στύλος τοῦ σπιτιοῦ» μὲ τὴν σημασίαν ὁ πατέρας ἢ γενικὰ ὁ προστάτης τῆς οἰκογένειας¹⁸.

Σημασία ὅμως δὲν ἔχει ἡ πρωτοτυπία τῶν παρομοιώσεων τῆς δυνάμει τους τὴν ἀντλοῦν ἀπὸ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο χρησιμοποιοῦνται: ἂν σκεφτοῦμε ἀπὸ ποιὸν σὲ ποιὸν καὶ κάτω ἀπὸ ποιὸς περιστάσεις λέγονται, τότε οἱ τετριμμένες αὐτὲς εἰκόνες φαίνονται νεόκοπες.

Ὅλοι βέβαια αὐτοὶ οἱ ἐκθειασμοὶ μὲ τοὺς ὁποίους ὑποδέχεται ἡ Κλυταιμῆστρα τὸν σύζυγό της εἶναι εἰρωνικὸι καὶ ἐπίπλαστοι καὶ πρέπει ἀσφαλῶς νὰ κατανοηθοῦν («κατ' ἀντίφρασιν»). Ἡ βασίλισσα πράγματι νιώθει μεγάλη χαρὰ γιὰ τὴν ἀφιξὴ τοῦ Ἀγαμέμνονα, ἀλλὰ τὴν ἄγρια χαρὰ ποὺ κυριεύει τὸν θύτη, ὅταν βλέπει τὸ ὑποψήφιο θῦμα τοῦ νὰ προχωρεῖ ἀνυποψίαστο στὴν παγίδα ποὺ τοῦ ἔχει στηθεῖ. Μήπως ὅμως ἀκόμη καὶ σὲ αὐτὲς τὶς δόλιες καὶ ὑποκριτικὲς ὑμνωδίες μποροῦν νὰ ἀνιχνευτοῦν συγκεκριμενισμένα τὰ ἀληθινὰ αἰσθήματα τῆς βασίλισσας; Μήπως ἂν ἄκουγε προσεκτικότερα, ἂν πρόφτανε νὰ διερευνήσῃ πιὸ ψύχραιμα αὐτὸν τὸν καταρράχτη ἀπὸ κολακείας, ὁ Ἀγαμέμνων θὰ μπορούσε κατὰ νὰ ὑποψιαστεῖ γιὰ τὶς προθέσεις τῆς συζύγου του;

16. J. D. Denniston-D. Page, *Aeschylus Agamemnon*. Oxford ³1968, apparat. crit. ad v. 898 sqq. «vera falsis secernere nequimus: fort. aut 901 post 898 transponendus (Bothe), aut γαῖαν (Blomfield) pro καὶ γῆν 899 legendum et 900, 902 expellendi.

17. Lesefrüchte, *Hermes* 62 (1927) 287-8.

18. Γιὰ παράδειγμα στὸ κρητικὸ δίστιχο:

Μισεῖε ὁ στύλος τοῦ σπιτιοῦ καὶ σειοῦνται τὰ θεμέλια
καὶ κλαῖνε καὶ τ' ἀδέρφια του σὰν τὰ μικρὰ κοπέλια.

Ἐκ τῶν ὅλων τὰ προσφθέγματα τὸ πιὸ συγκινητικὸ, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τὸ πιὸ γροτοτέσκο εἶναι ὁ προσεικασμὸς τοῦ Ἄγαμέμνονα μὲ «μονογενὲς τέκνον πατρί». Ἡ Κλυταιμῆστρα δηλαδὴ παρουσιάζεται ὡς πατέρας καὶ ὁ Ἄγαμέμνων ὡς μοναχογιὸς τῆς! Umgekehrte Welt. Γιατί ὅμως «πατρί» καὶ ὄχι «μητρί» ἢ τουλάχιστον «γονεῦσι»; Μήπως ἡ πατρικὴ στοργὴ ἦταν κατὰ τὴν κρίση μιᾶς γυναίκας ἰσχυρότερη καὶ βαθύτερη ἀπὸ τὴ μητρική;

Ἡ προβολὴ τῆς πατρικῆς ἀγάπης πρὸς τὸ μονογενὲς τέκνο θὰ ἔπρεπε νὰ θυμίσει στὸν Ἄγαμέμνονα «οἰκεῖα κακά», τὴ θυσία δηλαδὴ στὴν Αὐλίδᾳ τῆς Ἰφιγένειας. Ἡ Ἰφιγένεια βέβαια δὲν ἦταν γιὰ τὸν Ἄγαμέμνονα τὸ μονογενὲς τέκνον — ὅποια σημασία καὶ νὰ δώσουμε στὸ ἐπίθ. μονογενὲς τὸ μοναχοπαίδι; τὸ πιὸ ἀγαπητὸ ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα παιδιὰ¹⁹; ὁ διάδοχος τοῦ θρόνου;— γιὰ τὴν Κλυταιμῆστρα ὅμως; Γιὰ τὴ βασίλισσα, αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ παιδοκτονία ποὺ διέπραξε ὁ Ἄγαμέμνων ἦταν ἡ αἰτία τῆς συζυγοκτονίας ποὺ διέπραξε ἡ ἴδια. Ἔτσι τουλάχιστον ὁμολογεῖ μετὰ τὴν πράξη τῆς στὸν χορὸ ὁ Ἄγαμέμνων, αὐτὸς ἦταν ποὺ ἔπρεπε νὰ ἐξοριστεῖ, γιατί ἔθυσσε αὐτοῦ παιῖδα, φιλάτην ἐμοί (= sc. Κλυταιμῆστρα) ὠδῖνα (στ. 1417-8). Τὸ πιὸ συγκινητικὸ πρόσφθεγμα, αὐτὸ ἀποδεικνύεται στὸ τέλος ὡς τὸ πιὸ δηλητηριῶδες — *habet suum venenum blanda oratio!*

IV. «Βᾶρις»· μιὰ δύσφημη λέξη στοῖς «Πέρσες» τοῦ Αἰσχύλου

Στοὺς Πέρσες ὁ χορὸς τῶν γερόντων ἀποδίδει τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν πανωλεθρία τοῦ στρατεύματος («κατ' ἰσομοιρίαν» στὸν Ξέρξη καὶ στὰ πλοῖα:

550-3	Ξέρξης μὲν ἄγαγεν, ποποῖ	558-62	πεζοὺς γάρ τε καὶ θαλασσίους
	Ξέρξης δ' ἀπώλεσεν, τοτοῖ		λινόπτεροι κυανώπιδες
	Ξέρξης δὲ πάντ' ἐπέσπε δυσφρόνως		νᾶες μὲν ἄγαγον, ποποῖ
	βαρίδεσσι ποντίαις		νᾶες δ' ἀπώλεσαν, τοτοῖ
			νᾶες πανωλέθροισιν ἐμβολαῖς.

Ἡ λ. βᾶρις ἀποτελεῖ μεταγραφή τῆς αἰγυπτιακῆς λ. *br*²⁰ καὶ ἐδῶ φαίνεται νὰ

19. Ὅπως στὸν Ἰώσηπο, Ἰ. Ἀρχ. 20,20 τὴν μέντοι πᾶσαν εὐνοίαν ὡς εἰς μονογενὴ τὸν Ἰκάτην ἔχων φανερόν ἦν (sc. Μονόβαζος) ὅπου ὁ ἐκδότης L. H. Feldmann (*Josephus*, vol. IX, London 1965) σημειώνει «for the use of the term «only-begotten» (μονογενής) in the sense of «favourite», «best-beloved», or «one who has no equal» see P. Winter, «Μονογενὲς παρὰ πατρός», *Zeit. f. Religions- und Geistesgesch.* 5 (1953) 335-365».

20. P. Chantraine, *Diction. étymol.* λ. βᾶρις. Ἐκ τῆς λ. βᾶρις πιστεύεται ὅτι παράγεται τὸ λατινικὸ (*bar-ica >) barca, ἀπὸ τὸ ὁποῖο τὸ μιν. καὶ νεοελ. «βάρκα» ('Ανδριώτη, Ἔτυμολ.

χρησιμοποιείται «καταχρηστικῶς... καὶ ἀπὸ μέρους»²¹ γιὰ νὰ δηλώσει τὰ κάθε λογῆς πλοῖα τοῦ περσικοῦ στόλου. Τὰ πλοῖα τῶν Ἑλλήνων δὲν ὀνομάζονται πουθενὰ «βάριδες». Ἡ λ. ἀπαντᾷ καὶ στὸν προτελευταῖο στίχο τοῦ δράματος (1076), ὅπου ὁ Ξέρξης θρηνεῖ γι' αὐτοὺς πὺ χάθηκαν μέσα στὰ πλοῖα: ἡῆ ἡῆ βάρισιν ὀλόμενοι. Ἀκόμη στὶς Ἰκέτιδες τὸ πλοῖο τῶν Αἰγυπτίων, πὺ δὲν πρόκειται νὰ ξαναγυρίσουν (βλ. *Πρ. Δεσμ.* 858 κ.έ.), ὀνομάζεται «βάρις» (στ. 836, 874, 882). Ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο (II, 41.60.96.179) καὶ τοὺς Παπύρους (*P. Teb.* 701.26, *P. Cairo Zen.* 59745.66, *W. Chrest.* 11.1.22) μαθαίνουμε ὅτι ἡ βάρις ἦταν εἶδος φορτηγοῦ πλοίου, πὺ τὸ χρησιμοποιοῦσαν στὴν Αἴγυπτο γιὰ μεταφορὲς ἀνθρώπων καὶ φορτίων κάθε λογῆς. Ἀπὸ μεταγενέστερους συγγραφεῖς ὅμως πληροφοροῦμαστε ὅτι ἡ λ. εἶχε ἀποκτήσει μιὰ εἰδικὴ σημασία, «ἡ βάρκα τοῦ Χάροντα»: Διόδ. I,96,8 συμφωνεῖν δὲ καὶ τᾶλλα τὰ παρὰ τοῖς Ἑλλήσι καθ' Ἄδου μυθολογούμενα τοῖς ἔτι νῦν γινομένοις κατ' Αἴγυπτον· τὸ μὲν γὰρ διακομίζον τὰ σώματα πλοῖον βᾶριν καλεῖσθαι, τὸ δ' ἐπιβαθρον τῶ πορθμεῖ δίδοσθαι, καλουμένῳ κατὰ τὴν ἐγχώριαν διάλεκτον Χάρωνι²². Ἀνθ. Παλ. 7,67,4 (Λεωνίδας Ταραντίνος) ὀκρυόεσσα βᾶρις ἀποφθιμένων, Ἀνθ. Παλ. 7,365,2 (Ζωνᾶς Σαρδιανός) νεκύων βᾶριν ἐλαυνόδονον. Ἔτσι καὶ ὁ Προπέρτιος συσχετίζει τὸ πλοῖο τῆς Κλεοπάτρας στὸ Ἄκτιο μὲ τὴ βάρκα τοῦ Χάροντα καὶ τὸ ὀνομάζει *baris* (3,10,44)²³.

Ἄν στὸν Αἰσχύλο καὶ στὸ κοινὸ ἦταν γνωστὴ ἡ λ. βᾶρις στὴ σημασία «νεκροφόρο πλοῖο, βάρκα τοῦ Χάροντα», δὲν τὸ ξέρουμε. Ἄν ἦταν, τότε στὴ χρῆση τῆς λ. θὰ πρέπει νὰ δοῦμε μιὰ ἀκόμη ἀπὸ τὶς περιπτώσεις πικρῆς εἰρωνείας, ἀπὸ τὴν ὁποία εἶναι τὸ δράμα μεστό²⁴: τὰ πλοῖα τῶν Περσῶν ἦταν νεκροφόρες καὶ δὲν διέψευσαν στὴ Σαλαμίνα τὴν «ἐαυτῶν φύσιν»²⁵.

λεξικό, στὴ λ. F. Bücheler, *Altes Latein, RhM* 42, 1887, 583-4· ἀμφιβολίες διατυπώνει γι' αὐτὴν τὴν παραγωγή ὁ C. Björck, *Das Alpha impurum*. 68). Λόγιο προφανῶς κατασκευάσιμα εἶναι ἡ λ. ἀτμοβᾶρις (: la canonière à vapeur)· ἔτσι ὀνομάστηκαν δυὸ κανονιοφόροι («Ἰδρα» καὶ «Σπέτσει») πὺ ναυπηγήθηκαν γιὰ τὸ ναυτικὸ μας τὸ 1881. Γιὰ τὴ χρῆση ξένων λέξεων ἀπὸ τὸν Αἰσχύλο βλ. H. H. Bacon, *Barbarians in Greek tragedy*, New Haven 1961, 15-62· H. Hommel, *Philologus* 98 (1954) 132-149· G. Garitte, *RPh* 22 (1943) 186-192· J. A. Haldane, *CQ* 22 (1972) 42-50.

21. Lydia M. Positano, *Demetrii Triclinii in Aeschylis Persas scholia et glossemata*, Napoli 1963, στ. 553.

22. Βλ. καὶ I, 9, 2 καὶ τὸν πλούσιο σχολιασμὸ ἀπὸ τὴν A. Burton, *Diodorus Siculus. Book I. A commentary*, Leiden 1972, σ. 268 καὶ 298.

23. A. Cerri, Prudenzio e la battaglia d'Azio, *Athenaeum* 46 (1968) 261-272.

24. H. D. Broadhead, *The Persae of Aeschylus*, Cambridge 1960. Σχόλια στοὺς στίχους 9, 53, 69, 91, 247, 267, 302, 305 κ.ἄ.

25. Συχνὰ στὴν τραγωδία ὁ «ὑβριστής» τιμωρεῖται μὲ τὰ μέσα ἀκριβῶς ἐκεῖνα, πὺ δείχνουν νὰ τοῦ ἐξασφαλίζουν τὴν ὑπεροχή. Στὴν περίπτωσι τῶν Περσῶν τὸ πλῆθος τῶν πλοίων, πὺ φαίνονταν ὡς τὸ κύριο πλεονέκτημά τους, γίνεται μιὰ ἀπὸ τὶς κυριότερες αἰτίες τῆς

Στό στ. 553 μερικά χφφ. (βλ. Page, ad loc) ἔχουν ἀντί τῆς δοτ. τὴν ὄνομ. *βάριδες τε πόντιαι*. Ἴσως ἡ ὄνομ. εἶναι προτιμότερη, γιατί ὑπογραμμίζει, ὅπως ἄλλωστε καὶ στὸν στ. 561 τῆς ἀντιστροφῆς (*νάες δ' ἀπόλεσαν*), τὴν εὐθύνη τῶν ἴδιων τῶν πλοίων γιὰ τὴν ὀλοκληρωτικὴ καταστροφή.

V. «Χεῖρ δ' ὀρά» (E.Θ. 554)

Στὴν *Asinaria* τοῦ Πλαύτου ἡ μαστροπὸς Cleareta συμβουλεύει τὸν πρῶην ἔραστὴ τῆς κόρης τῆς Philaenium νὰ ἀφήσει τὰ κούφια λόγια καὶ νὰ πληρώσει ἀμέσως, ἂν θέλει νὰ ἀπολαύσει καὶ πάλι τὰ θέλητρα τῆς νεαρῆς ἐταίρας. Ἡ ἐπιχειρηματολογία ποὺ ἀναπτύσσει ἡ πολυπειρῆ μαστροπὸς στὸν νεαρό καὶ ἀδέκαρο Διάβολο (*Diabolus*) —αὐτὸ εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ ἔραστῆ— εἶναι παγερά ὀρθολογιστικὴ: στ. 198-202 (I 3, 46-50).

Diem, aquam, solem, lunam, noctem, haec argento non emo.
Cetera quae volumus uti Graeca mercamur fide²⁶
Quom a pistore panem petimus, vinum ex oenopolio.
Si aes habent, dant mercem. Eadem nos disciplina utimur:
Semper oculatae manus sunt nostrae, credunt quod vident.

Στὴ μελέτη του γιὰ τὴ συμπλοκὴ *manus oculatae* (= χεῖρες ὠματωμένοι) ὁ W. Deonna²⁷ συγκέντρωσε πλῆθος ἀπὸ παρόμοιες καὶ ἀνάλογες ἐκφράσεις ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴ λογοτεχνία, καθὼς καὶ παραστάσεις σὲ ἐμβλήματα (*emblemata*) καὶ μικροτεχνήματα. Στὰ ἔργα τέχνης, ὅπου παριστάνονται χεῖρια μὲ μάτια, θὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν ὁ περίφημος πίνακας τοῦ ὑπερρεαλιστῆ Bona de Madriargues Bonaventure «*La main du peintre*» (Τὸ κάθε δάκτυλο μιᾶς ἀνοικτῆς

καταστροφῆς: Πέρσ. 413 κ.έ. ὡς δὲ πλῆθος ἐν στενωπῷ νεῶν ἠθροιστ', ἀρωγὴ δ' οὔτις ἀλλήλοις παρῆν, αὐτοὶ δ' ὑπ' αὐτῶν ἐμβολαῖς χαλκοστόμοις παίοντ', ἔθρανον πάντα κωπήρη στόλον. Βλ. καὶ O. Hiltbrunner, *Wiederholungs- und Motivtechnik bei Aischylos*, Bern 1950, 42 κ.έ. K. Schinkel, *Die Wortwiederholung bei Aischylos*, Stuttgart 1973, 129.

26. Ἡ ἐκφραση δὲν σημαίνει, ὅπως σημειώνει ὁ A. Ernout (*Plaute I. Asinaria*, Paris 1932, ad loc.), «une impossibilité, comme notre: renvoyer aux calendes grecques», ἀλλὰ «τοῖς μετρητοῖς, χέρι μὲ χέρι» (πρβ. Διογ. 2,77^ο *ἄμα δίδου καὶ λάμβανε*), ὅπως καὶ στὸν Auson. ep. 22, 24 *mutuatus ad graecam fidem*. Βλ. A. Otto, *Die Sprichwörter der Römer*, Leipzig 1890 (ἀνατ. G. Olms 1965), 156.

27. W. Deonna, *Manus oculatae*, *Hommages à Léon Herrmann*, Coll. Latomus XLIX Bruxelles-Berchem 1966, 292-300.

παλάμης ἀπολήγει σὲ ἓνα μάτι)²⁸ καὶ τὸ οἰκόσημο τοῦ φαναριώτη λογίου Κ. Μάνου²⁹.

Ἡ εἰκόνα ὡστόσο τῆς «ὠμματωμένης χειρός» ἀπαντᾷ γιὰ πρώτη φορὰ «ἐν σπέρματι» στὸν Αἰσχύλο. Στούς Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας ὁ Ἐτεοκλῆς ἀντιπαραθέτει στὸν Ἀρκάδα Παρθενοπαῖο τὸν Θηβαῖο Ἄκτορα, πολεμιστὴ πού δὲν λείπει πολλαὰ καὶ μεγάλα λόγια (ἀνὴρ ἄκομπος), ἀλλὰ πού τὸ χέρι του βλέπει, σὰν νὰ εἶχε μάτια, τί πρέπει νὰ κάνει:

Ε.Θ. ἔστι δὲ καὶ τῶδε, ὃν λέγεις τὸν Ἀρκάδα 553-5
ἀνὴρ ἄκομπος, χεὶρ δ' ὄρᾳ τὸ δράσιμον
Ἄκτωρ ἀδελφὸς τοῦ πάρος λελεγμένου.

Οἱ Α. W. Verral καὶ Α. M. Bayfield³⁰ ὑποθέτουν ὅτι ἡ ἀσπίδα τοῦ Ἄκτορος ἔχει ὡς ἔμβλημα τῆς ἓνα χέρι μὲ μάτι. Μιὰ ἄλλη, ἀπλούστερη νομίζω, δυνατότητα εἶναι ἡ ἀσπίδα νὰ εἰκόνιζε ἀπλῶς ἓνα μάτι ἔτσι ὥστε νὰ ὑποδηλωνόταν ὅτι τὸ χέρι πού τὴν κρατᾷ βλέπει. Ὅμως στὸν Αἰσχύλο, ὁ ὁποῖος ἀρέσκειται στὶς κινδυνώδεις εἰκονοποιεῖς, καὶ τὰ χέρια καὶ ἡ καρδιά καὶ οἱ φρένες ἔχουν τὰ δικά τους μάτια: *Εὐμ.* 103-4 *ὄρᾳ δὲ πληγὰς τάσδε καρδία³¹ σέθεν; εὐδουσα γὰρ φρήν ὄμμασι λαμπρύνεται, Χοηφ.* 854 *οὔτοι φρέν' ἂν κλέψειεν ὠμματωμένην.* Τὸ χέρι λοιπὸν τοῦ Ἄκτορα ὀδηγεῖται ἀπὸ μόνο του, ἀπὸ τῆ δικῆ του ὄραση, σ' αὐτὸ πού πρέπει νὰ ἐκτελέσει.

Καὶ ἡ ἀντίθετη βέβαια εἰκόνα δὲν εἶναι ἀσυνήθιστη στὴν ποίηση: τυφλὰ εἶναι (κατὰ τὸ σχῆμα τῆς ὑπαλλαγῆς) τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια τοῦ τυφλοῦ Οἰδίποδα στὶς Φοίνισσες τοῦ Εὐριπίδη: 1547 *τυφλοῦ ποδός*, 1549 *πόδα σὸν τυφλόπουν*³²,

28. Ὁ ζωγράφος σχολιάζει τὸν πίνακά του ὡς ἐξῆς (*Obliques* 14-15, 1977, 75-6): Le caractère d'une personne est exprimé par ses mains. Les miennes changent d'aspect autant que mes gants dont j'ai la faiblesse [...] je pense qu'un peintre est une main qui a les jeux de son corps et de son esprit. Je donne une grande importance aux mains...

29. Βλ. *Ἡ ἑλληνικὴ ποίηση. Ἀνθολογία-Γραμματολογία* (Φαναριῶτες. Ἄνθη Εὐλαβείας. Ἑπτανήσιοι), ἐπιμ. Μ. Μ. Παπαϊωάννου - Κ. Ἰορδανίδης, Ἀθήνα 1980, σ. 83.

30. *The «Seven against Thebes» of Aeschylus*, London 1888, ad loc.

31. Ἴσως ὁ στίχος αὐτὸς νὰ ὑπόκειται ὡς πρότυπο στὸν στίχο τοῦ Γ. Σεφέρη («Δευτέρα», *Ποιήματα* 125, 20): «κι ἡ καρδιά μὲ τὰ φρικτὰ τῆς μάτια λογαριάζει». Καὶ ἡ «φράσις» καὶ ἡ «διάνοια» ὀλόκληρου τοῦ ποιήματος «Δευτέρα» ἔχουν ἔντονα αἰσχύλειο χρωματισμό· δυὸ μνημὲς ἀπὸ τὸν Ἀγαμέμνονα ὑποδεικνύονται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ποιητὴ στὶς ἐπιλογικὲς του σημειώσεις (*Ποιήματα* 324): στ. 5 «Ἀρκείτω βίος» = Ἀγαμ. 1314, καὶ στ. 16. «Κι ὁμως ὑπάρχει ἡ θάλασσα καὶ ποιὸς θὰ τὴν ἐξαντλήσει» πρβ. Ἀγαμ. 958.

32. Πρβ. καὶ Φοίν. 841-2 *ἡγὼ πάροιθε, θύγατερ' ὡς τυφλῶ ποδὶ ὀφθαλμὸς εἶ σὺ* (ὁ τυφλὸς Τειρεσίας στὴν κόρη του), Ἐκ. 1050 *τυφλὸν τυφλῶ στείχοντα παραφόρῳ ποδὶ* (γιὰ τὸν Πολυμήστορα, πού τυφλώθηκε ἀπὸ τὴν Ἐκάβη).

1699 τυφλήν χέρα. Τυφλά είναι και τὰ χέρια τῆς Μοίρας στοῦ ποίημα τοῦ Κ. Καρυωτάκη, «Ἀνδρείκελα» στ. 6 «ἀνδρείκελα, στῆς Μοίρας τὰ δυὸ τυφλά χέρια»³³. Στοῦ ποίημα τοῦ Γ. Σεφέρη «Ὁ Γέρος» (*Ποιήματα* 102) ἀπαντᾷ μιὰ εἰκόνα, ἀνάλογη μὲ τὶς προηγούμενες, ἀλλὰ πολὺ πιὸ τολμηρὴ, γιατί βασιζέται στὴν πρόληψη καὶ στὴν ἀναίρεση μιᾶς ιδιότητος: τὸ ἀόμματο χέρι. Ὁ γέρος λοιπὸν τοῦ ποιήματος, στ. 9 κ.έ. «δὲν ἔχει μάτια... δὲν ξεχωρίζει τίποτε... ἄδειο θηκάρι τζιτζικα³⁴... δὲν ἔχει μάτια μήτε στὰ χέρια». Προφανῶς ἐδῶ δὲν πρόκειται γιὰ σχῆμα ὑπαλλαγῆς (ἀόμματος γέρος-ἀόμματα χέρια τοῦ γέρου), ἀλλὰ γιὰ ἔκφραση συναισθησίας: ὁ γέρος δὲν ἔχει μάτια μήτε στὰ χέρια, δηλαδὴ ἔχει χάσει τὴν πιὸ ἐρωτικὴ ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις, τὴν αἴσθησι τῆς ἀφῆς³⁵.

Θεσσαλονίκη, Πανεπιστήμιο

M. Z. ΚΟΠΙΔΑΚΗΣ

ΜΙΑ ΑΝΑΜΝΗΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΑΛΛΙΜΑΧΟ ΣΕ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΟΥΡΑΝΟΥ

Ο Νικηφόρος Ουρανός σε μια επιστολή του¹ προς το φίλο του Μανουήλ, που βρίσκεται μακριά του, στην Αντιόχεια², εκφράζει το παράπονό του γιατί ο τελευταίος τον ξέχασε και δεν του γράφει, ενώ αντίθετα στέλνει γράμματα σε άλλους, που δεν τον αγαπούν τόσο, όσο αυτός. Το κείμενο της επιστολής στο σημείο αυτό, σύμφωνα με την έκδοση του Darrouzès, είναι (5,41,4-7): *Τί ἔτι προσαφείλετό μου καὶ τὸν πόθον τοῦ φίλου καὶ τὴν γραφὴν καὶ τὴν μνήμην: Καὶ*

33. Κ. Γ. Καρυωτάκη, *Ποιήματα καὶ πεζά*, φιλ. ἐπιμ. Γ. Π. Σαββίδη, Ἀθήνα 1978, 89.

34. Πρβ. καὶ *Δοκίμους Α'* 346 «ὁ Καβάφης μὲ ἓνα ὕλικό γερασμένο... ἓνα ὕλικό ἄδειο ἀπὸ αἴσθημα, ὅπως τὸ θηκάρι τοῦ νεκροῦ τζιτζικα».

35. Γιὰ τὴ σημασία τῆς ἀφῆς στὴν ποίηση τοῦ Σεφέρη βλ. Γ. Π. Σαββίδη, *Μία περιδιάβαση*, Ἀθήνα 1962, 62.

1. Τὴν ἐξέδωσε ο J. Darrouzès, *Épistoliers byzantins du Xe siècle*, Archives de l'Orient Chrétien 6, Paris 1960, σ. 240-241, ἐπιστολή 5,41.

2. Ο Darrouzès (ό.π., σ. 240, σημ. 16) υποστηρίζει πὼς ἀπὸ τὸ κείμενο δὲν φαίνεται ἀν στὴν Αντιόχεια βρίσκεται ὁ ἀποστολέας ἢ ὁ παραλήπτης τῆς ἐπιστολής. Νομίζω ὅμως ὅτι ἀπὸ τὶς φράσεις (στ. 14-16) *σὲ μὲν ἐπαναχθῆναι πρὸς ἡμᾶς... αὐτὴν δὲ* (ενν. τὴν Ἀντιόχειαν) *περιφρονηθῆναι τε καὶ καταλειφθῆναι χωρὶς σοῦ καὶ* (στ. 17-18) *παυσάσθω* (ενν. ἢ Ἀντιόχεια) *λήθην σου καταχέουσα τῶν σῶν* μποροῦμε νὰ βγάλουμε μὲ βεβαιότητα τὸ συμπέρασμα ὅτι στὴν Αντιόχεια βρίσκεται ὁ παραλήπτης Μανουήλ.

ἄλλων μὲν, καὶ τῶν μὴ σφόδρα φιλοῦντων, αἱ προσήσεις καὶ τὰ γράμματα, ἡμῶν δέ, ὡς μέγα βέων, οὔτε λόγος, οὔτε ἀριθμός. Ἡ αντίθεση εἶναι φανερή: ἄλλων μὲν... τὰ γράμματα, ἡμῶν δέ... οὔτε λόγος· υπάρχει ὁμως στη φράση ἓνα νοηματικό πρόβλημα: τι σημαίνει ὡς μέγα βέων; Σε ποιον αναφέρεται ἡ λέξη βέων³;

Το πρόβλημα λύνεται, αν διαβάσουμε ὡς Μεγαρέων και θυμηθούμε το χρῆσμο που δόθηκε στους Μεγαρείς, ὅταν αυτοὶ νόμισαν κάποτε ὅτι κράτιστοι τῶν Ἑλλήνων εἰσίν, και ἡ Πυθία τούς φανέρωσε πόσο ἀσήμαντοι και ἀνάξιοι λόγου ἦταν: ὑμεῖς δ', ὦ Μεγαρεῖς, οὔτε τρίτοι οὔτε τέταρτοι | οὔτε δικωδέκατοι, οὔτ' ἐν λόγῳ οὔτ' ἐν ἀριθμῶν⁴. Τελικά ἡ ἀσημότητα των Μεγαρέων ἐγινε παροιμιακή⁵. Ὡστόσο ἐδῶ δεν ἔχουμε ἀπλῶς χρῆση μιας παροιμίας· ἡ φράση ἄλλων μὲν... ἡμῶν δέ, ὡς Μεγαρέων, οὔτε λόγος οὔτε ἀριθμός ἀποτελεῖ συγκεκριμένη ἀνάμνηση των στίχων του Καλλιμάχου, Ἐπίγρ. 25 (27), 5-6 Pfeiffer: νῦν δ' ὁ μὲν ἀρσενικῶ θέρεται πυρί, τῆς δὲ ταλαίνης | νύμφης, ὡς Μεγαρέων, οὐ λόγος οὐδ' ἀριθμός.

Το ἐπίγραμμα αὐτό του Καλλιμάχου μάς διασώθηκε μέσα στην Παλατινὴ Ἀνθολογία [5,6 (5)]⁶, ἀλλὰ ἡ τελευταία φράση του (τῆς δὲ ταλαίνης — οὐδ' ἀριθμός) μνημονεύεται και στο Λεξικό του Φωτίου (στη λ. ὑμεῖς, ὦ Μεγαρεῖς, Π σ. 238-239 Naber) και στη Σοῦδα (υ 108 Adler). Γνώριζε ἀραγε ὁ Νικηφόρος

3. Ο Darroutzès οὔτε καν ἐπισημαίνει το πρόβλημα.

4. Ἡ ἐξιοστέρηση του γεγονότος και το πλήρες κείμενο του χρῆσμου βρίσκονται στα Σχόλια στον Θεόκριτο 14,48/49a και στην Παλατ. Ἀνθολ. 14,73. Το ἴδιο κείμενο το βρίσκει κανεὶς και στον Φώτιο (Λεξ. στη λ. ὑμεῖς, ὦ Μεγαρεῖς), στη Σοῦδα (υ 108 Adler) και στον Τζέτζη (Χιλ. 9,857-887), με τὴ διαφορά ὅτι ἐκεῖ το περιστατικό και ὁ χρῆσμος ἀφοροῦν τους Αἰγίεις, παρόλο που μνημονεύεται και ἡ ἄλλη ἐκδοχή σχετικὰ με τους Μεγαρείς.

5. Βλ. Θεόκρ. 14,48-49: ἄμμες δ' οὔτε λόγῳ τινὸς ἀξιοὶ οὔτ' ἀριθμητοί, | δύστανοι Μεγαρῆς ἀτιμοτάτα ἐνὶ μοίρα· Δίων. Χρυσ. 77/78,33: μηδενὸς δὲ ἀξιούμενος παρὰ μηδενὶ λόγου, καθάπερ Μεγαρέας ποτέ φασι· Πλουτ. Συμποσ. 8,8,4 (= Ἡθ. 730d): τῶν δ' ἐμῶν ἔφη ἄπολιτῶν ὡσπερ Μεγαρέων οὐδεὶς λόγος. Λιβαν. Λόγ. 31,27 (III σ. 138,3-5 Foerster): τὸ τῶν Μεγαρέων πεπονθέναι ῥητορικὴ τε και ῥήτορες ἔξω και λόγου και ἀριθμοῦ κείμενοι· Ιουλιαν. Λόγ. 4 (8),249c-d: δῆλοι και σαφεῖς οἱ μάρτυρες, οὐκ ἀδοξοὶ τινες οὐδ' ἐν τῇ Μεγαρέων ἀξιοὶ τάττεσθαι μερίδι, ἀλλὰ τῶν ἀπενεγκαμένων ἐπὶ σοφία τὰ πρῶτα· Σοῦδα μ 382 Adler: Μεγαρέων ἀξιοὶ μερίδος· ἀντὶ τοῦ ἄτιμοι. τοιοῦτοι γὰρ οἱ Μεγαρεῖς (ἀκολουθεῖ ὡς παράδειγμα το παραπάνω χωρίο του Ιουλιανού): Σοῦδα τ 537 Adler: Τῆς Μεγαρέων ἀξιοὶ μερίδος· ἀντὶ τοῦ ἄτιμοι. Σε μερικές περιπτώσεις οἱ Μεγαρεῖς μνημονεύονται διαζευκτικὰ μαζί με τους Αἰγίεις (βλ. και προηγούμενη σημείωση): Πλουτ. Συμποσ. 5,7,6 (= Ἡθ. 682f): τῶν δὲ Δημοκρίτου ἔφη εἰδῶλων, ὡσπερ Αἰγίων ἢ Μεγαρέων, ἀριθμὸς οὐδεὶς οὐδὲ λόγος· Ἀλκίφρ. Ἐπιστ. 3,8 (44),1: Ἡμῶν ὡς Μεγαρέων ἢ Αἰγίων οὐδεὶς λόγος, εὐδοκιμεῖ δὲ τὰ νῦν Γρυλλίων μόνος. Υπάρχουν βέβαια και σχετικές μαρτυρίες ὅπου γίνεται λόγος μόνο για τους Αἰγίεις (βλ. Ζηρόβ. 1,48 και ὅσα σημειώνονται για το χωρίο αὐτό στην ἐκδοση των E. L. a Leutsch - F. G. Schneidewin, Corpus Papyrologorum Graecorum, 1. τόμος, Göttingae 1839, σ. 19).

6. Περιλαμβάνεται και στην ἐκδοση τῆς Ἀνθολογίας ἀπὸ τον Μάξιμο Πλανούδη (7,165).

Ουρανός άμεσα το ποίημα του Καλλιμάχου⁷ ή ήξερε μόνο την τελευταία του φράση έμμεσα από κάποιο λεξικό;⁸ Νομίζω πως το πιθανότερο είναι το πρώτο, μια και το κείμενο του Νικηφόρου στην αντίθεση *ἄλλων μὲν... ἡμῶν δὲ* φαίνεται ότι απηχεί την αντίστοιχη του Καλλιμάχου *ὁ μὲν... τῆς δὲ*, ενώ η αντίθεση αυτή δεν περιλαμβάνεται στα παραθέματα των λεξικών.

Πάντως η ταύτιση του παραπάνω χωρίου δεν προσθέτει απλώς μια ακόμη μαρτυρία για τους στίχους αυτούς του Καλλιμάχου, αλλά και αποκαθιστά το κείμενο και το νόημα ενός ακατανόητου ως τώρα χωρίου του Νικηφόρου Ουρανού.

Θεσσαλονίκη, Πανεπιστήμιο

ΔΗΜ. Α. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ

ON THE PLACE-NAME TRAGILOS (BISALTIA)

For D. J. Georgacas, J. Th. Kakridis, C. Trypanis*

The recent excavations at Aïdonochòri, eleven kilometers NW of Amphipolis up the Strymon Valley, identified beyond any reasonable doubt the site of ancient Tragilos and gave one of the writers the opportunity to examine the etymology of the city in the hope of shedding some light on the earlier history of this Bisaltian-Greek *polisma*¹. The discussion is continued here.

Let us list the forms of the name:

In primary sources: ΤΡΑΙ (c. 450-400 B.C.), ΤΡΑΙΛΙῶΝ (c. 400-

7. Για την επιβίωση των έργων του Καλλιμάχου βλ. R. Pfeiffer, *Callimachus*, 2. τόμος, Οξονη 1953, σ. xxxii-xxxiii· ειδικά για τα *Ἐπιγράμματα*, σ. xcii.

8. Για τη χρήση των λεξικών την εποχή αυτή βλ. Κ. Τσαντσάνογλου, *Τὸ Λεξικὸ τοῦ Φωτίου. Χρονολόγηση - χειρόγραφη παράδοση*, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 11-12 και σημ. 1 στη σ. 12.

* This paper was submitted too late to be included in the joint Festschrift prepared by the journal *Onomata* in honor of the three distinguished scholars.

1. Deborah Brown Kazazis, *Terracottas from Tragilos* (Diss. Yale U. 1982), p. 287-90. On the identification of the site see P. Perdrizet, *Congrès numismatique de Paris 1900*, 149-59; Leake, *Travels in Northern Greece*, III (London 1835) 228-29; L. Robert, *RÉG* 83 (1970) 409f; Ch. Koukouli, *Deltion* 23 (1968), Chron., 358-59.

B.C.)², ΤΡΑΙΛΟΣ (425/24, 421/20)³, ΤΡΑΓΙΛΙΟΣ (363 B.C.)⁴, ΤΡΑΓΙΛΑ (365-311 B.C.)⁵, ΤΡΑΓΗΛΙΩ[Ι] (350-330 B.C.)⁶.

In secondary sources: Τράγιλος, Τραγιλεύς (Stephanus Byz., 5th c. A.D.)⁷; later evidence: Τράγιλος⁸ (correction from Βράγιλος: Hierocles, 6th c. A.D. and Constantine Porphyrogenitus, 10th c. A.D.). The same place-name probably is concealed beneath the Roman «mansio» *Triulo* (Tabula Peutingeriana)⁹ and *Trillon* (Geographus Raven.)¹⁰.

The coins of the city are of course the most authoritative source for its exact name, and they must reflect the original (at least the older) form; hence *Τράιλος*. Their evidence seems to be corroborated by another official document, the Athenian Tribute Lists, which also record *Τράιλος*. It cannot be coincidental that the other epigraphic evidence, from Epidaurus and Delphi, shows not only a characteristic thematic deviation (Τράγ-ιλος) but also an internal oscillation: *Τραγίλιος/Τραγήλιος* on the one hand, and, on the other, *Τράγιλα* vs. *Τράγιλος*. This, we suggest, indicates a confusion in the Greek-speaking world which might have resulted from the effort to adapt or

2. Coins: B. V. Head, *Hist. Num.* (Oxford 1911) 217.

3. Inscriptions: Assessment List of 425/4 (= A 9 IV 112 —rather certain restoration—; and of 421/20 (= A 10 V 21). Cf. B. D. Merritt, H. T. Wade-Gery, M. F. McGregor, *The Athenian Tribute Lists*, I (Cambr. Mass. 1939) 556; B. D. Merritt, *AJA* 29 (1925) 26-28. On the reasons guaranteeing the restoration see Deborah Brown Kazazis, *op. cit.*, p. 18-27.

4. Inscription from Delphi: *SIG* 239B, ll. 35-36; *FdeDelphes* iii (5) 3; M. N. Tod, *A Selection of Greek Historical Inscriptions, II, from 403 to 323 B.C.* (Oxf. 1948) no. 140 recording gifts for the Restoration of the Delphian Temple (363 (B.C.): 35-36 Λύδαμικ Τραγίλιος/δραχμάς ἕξ, ὀβολούς τέσσαρας.

5. Inscription from Epidaurus: *I.G.* IV² 1, 94-95, Ib, 20. Lists of Thearodokoi dating from 365-311 B.C. 17-20: "Αρκίλος, 'Ονήσανδρος/'Αμφίπολις, 'Ιάραξ/Βέργα, 'Αντιφάνης/Τράγιλα, Πεισίης.

6. Inscription from Epidaurus: *SEG* 24 (1969) 277; goes with *IG* IV² 1,118; *SEG* 15 (1958) 208; *SEG* 11 (1954) 417a. Payments for building materials in the Sanctuary of Epidaurus: *SEG* 24, lines 12-13: 'Ηρακ/λείδαι---πλίνθων Τρ[αγη]λίωι =-θριγκοῦ, 44-45: ξύλου::: Τραγηλίωι/βολίμο -----ου::.

7. Stephanus Byz. 630, 11 s.v. *Τράγιλος*, πόλις μία τῶν ἐπὶ Θράκης πρὸς τῇ Χερρονήσῳ καὶ Μακεδονίᾳ. ἐκ ταύτης ἦν 'Ασκληπιάδης ὁ τὰ τραγωδοῦμενα γράψας ἐν ἕξι βιβλίοις, ὁ πολίτης *Τραγιλεύς*.

8. Constantine Porphyrogenitus, *De them.* II, p. 49f. Bekker: «Δεύτερον θέμα Μακεδονίας»: (...) 'Ηδομένη, Βράγιλος, Πρίβανα, Μαρώνεια κλ.. Hierocles, *Synecdemus* p. 391, 10ff. Wesseling: Βράγιλος, Πρίμουλα, Παρθιόκοπιν, 'Ηράκλειαν Στρύμνου, Σέρραι, Φίλιπποι.

9. Tabula Peutinger, ed. K. Miller, (Stuttgart 1929) *Philippis, Truilo* 10, *Graero* 17, *Euporea* 8, *Heraklea Santica* 17.

10. Geogr. Rav. p. 195: *Trillon, Greron, Arason, Euporia, Heraclia Xantica*.

understand the name (even resorting to *Volksetymologie*). The confusion is intensified in the case of Stephanus, who (by applying stricter grammatical standards?) postulates an ethnic Τραγιλ-εύς instead of the attested *Τραγίλιος*.

Consequently one may have valid reasons to suspect that the older or original form was Τράϊλος whereas Τράγιλος, sounding better Greek, was a later adaptation. That it is not, furthermore, impossible for the two forms to have coexisted side by side since the 5th century B.C. is supported by the ample literary testimony concerning the *diglossia* of the Bisaltians¹¹.

However this may be, a reexamination of both the Greek and the Thracian derivations is called for, in order to evaluate the provisional conclusion as stated above; the research has been undertaken despite the many inherent difficulties among which not the least arises from the fact that the Greek and the Thracian languages are both Indo-European¹².

11. Thuc. 4.109.4: αἱ (πόλεις) οἰκοῦνται ἑυμμείκτοις ἔθνεσι βαρβάρων διγλώσσων, καὶ τι καὶ Χαλκιδικὸν ἐνὶ βραχύ, τὸ δὲ πλείστον Πελασγικόν, (...) καὶ Βισαλτικὸν καὶ Κρηστῶνικόν καὶ Ἡδῶνες· κατὰ δὲ μικρὰ πολίσματα οἰκοῦσιν. Dioid. Siculus 12.68.5-6: (Βρασίδης) παραγενόμενος εἰς τὴν καλουμένην Ἀκτὴν κατεστρατοπέδευσεν. ἐν ταύτῃ δ' ὑπῆρχον πέντε πόλεις, ὧν αἱ μὲν Ἑλληνίδες ἦσαν, Ἀνδρίων ἄποικοι, αἱ δὲ εἶχον ὄχλον βαρβάρων διγλώττων Βισαλτικόν. ταύτας δὲ χειρωσάμενος...

The Tragilian prosopography includes about a dozen names, all Greek except for Thracian *Lygdamis*, the hellenized version of *Tugdamme*. For the derivation of Lygdamis, appearing several times in Asia Minor, see Sundwall, *Die einheimischen Namen der Lykier* Klio Beiheft, 1913. Cf also Pape-Benseler s.v.

As for Ἀρδρηνη, also appearing on a Tragilian tomb stone, one could hardly agree with the excavator's unsupported opinion that the name is Thracian. There are a number of ways to explain the odd name, all presupposing a stone mason's copying error regarding a superfluous ρ. (1): The buried woman came from Ἀδρήνη (πόλις Θράκης; Steph. Byz. 27.14) (2): Ἀδρήνη is perfectly explicable in Greek terms in this form as well as in the form Ἀδρίνη; the root may be reduced to *hadros*, which in personal names (in composition) means 'fine, strong, well-built': with suffix -ηρός, -ή (for designation of the provenience) or -ίνη which is used to build feminines: cf. Κάρ/Καρίνη, Εὔηρος/Εὐηρίνη (Cf. e.g. Buck-Petersen, *A Reverse Index of Greek Nouns and Adjectives*, [Chicago 1944] 288). Otherwise, the most reasonable way to explain the form Ἀρδρηνη would postulate the intrusion of a liquid (*r* in this case, *l* in others), a very rare phenomenon indeed, attested solely in inscriptions: Χραιρέδημος (for Χαυρέδημος), Ὀρθραγόρας (for Ὀρθαγόρας). See Threatte, *Grammar* I, 478.

12. R. Katičić warns that Thracian personal names are very often compounds of types well-known in the anthroponymy of Indo-Iranian, Greek, Slavic, Germanic and Celtic; he stresses that «some of the Thracian lexical elements invite an Indo-European etymologization in a way which cannot easily be regarded as fortuitous» *Ancient Languages of the Balkans* Pt. 1 (The Hague/Paris 1976) 139.

The Greek etymology of Τράγιλος

(a) The basic element *τραγ-* is well known in Indo-European languages: it is connected with IE **trōg-*, **træg-* («zernage, knuppere, fresse Rohes»), given in Greek as τρώγω, ἔτραγον; among its prominent derivatives is τράγος, «he-goat». (On the root, see J. Pokorny, *Indogerman. etym. Wörterbuch*, Bern-München 1959-69, p. 1073).

(b) Again of IE heritage is the suffix *-λο-* which in Greek appears, often preceded by a long or short formative vowel, as: *-αλο-*, *-ελο-*, *-υλο-*, *-ηλο-*, *-ωλο-*, and *-ῖλο-*. It gives both adjectives and substantives¹³. In substantives it attaches itself to either verbal or nominal basic elements; thus: φάγ-ιλος (ἔφαγον) and αἴγ-ιλος (from αἴξ, αἰγός). In terms of meaning, the suffix usually denotes diminution. It may be worth noticing that it appears in several names of birds, plants, animals, fishes, since one can easily discern among the various meanings of τράγος —alone or in composition— several plants, animals and fishes¹⁴.

Accordingly, Τράγιλος (fr. τράγος + *-ιλος*) with a certain diminutive force: «little he-goat» = *τραγ-ίσκος*.

(c) That a place-name with this meaning is quite conceivable in terms of Greek onomastics is shown by the few pertinent data collected and presented in the following:

(1) *Τράγιον* (dimin. of Τράγος): community of *perioikoi* in Messenia (cf. *RE* s.v.)

Τραγία, village on Naxos (Steph. Byz. s.v.)

Trag(a)la(s)sos, site in Lycia (*RE* s.v.)

Τραγασαί, place in Southern Troas (Hellanikos, Steph. Byz.)

Τραγιαί, group of islets SE of Samos (Plutarch); cf. Τραγαῖαι, Τραγέαι.

Τραγάντιος: Ethnicon for an unknown Aetolian site (cf. *RE* s.v.)

Many place-names in Modern Greece; e.g. Τραγάκι, village on Zante; Τράγος, various islands (in the gulf of Erythrai, in S. Euboian gulf) and a river in the Peloponnese (ancient tributary of Ladon); Τραγοβούμι, Mt in Phthiotis; Τραγονήσι, two islands (E. of Patmos and NW Saronic gulf), Τραγονουρά (island W of Kastellorizo).

13. P. Chantraine, *La formation des noms en grec ancien* (Paris 1933, 21968) 248ff.; C. D. Buck-W. Petersen, *op. cit.* 354 ff.

14. Cf. Chantraine, *Dict. Etymol.* s.v., where one may also find pertinent references to specialized literature, viz. the books of Thompson, Strömberg (on fishes) J. André (on plants) etc.

(2) Τράγος as a personal name is well attested: of a man from Taras (a historical person, 3rd c. B.C.: Pape-Benseler, s.v.) and of a Cretan (Pape-Benseler), of a person from Gorgippia (Roman period; see L. Zgusta, *Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste* [Praha 1955] para. 1159).

(3) One should also mention parallel formations in the onomastic behavior of the Greek for «she-goat»: αἶξ, αἰγός. Briefly: (a) Place-names: Αἴγιλος, village in Laconia or island between Crete and Laconia (Scholia to Theocr. *Id.* 1,147 on the word αἴγιλον); Αἶγ-αί, Αἶγ-αῖον, Αἶγ-ινα (whether 'par étymologie populaire', as Chantraine, or not)¹⁵; (b) αἶγ-compounds for *nomina plantarum* in Ancient Greek¹⁶:

αἶγ-ιλος		τράγ-ος, τράγ-ανον
αἶγ-ίλωψ	cf.:	τράγ-ιον
αἶγ-ί-πυρος		τραγ-ορίγανος (& -ον)
αἶγ-όλεθρος		τραγ-άκανθα
		τραγ-ο-πώγων
		τραγ-ό-νωτον
		αἶγί-κερας
		αἶγικόν
		αἶγιλ-άδην
		αἶγίνη
		αἶγιнос
		αἶγειρος

Note also the suffix *-ilos* active with the αἶγ-root, as well as the diminutives: αἶγ-ίδιον, αἶγίσκος and their numerous Modern Greek equivalents, on which see D. J. Georgacas' recent book on the -its- suffixes¹⁷.

(4) The importance of the goat as a symbol of fertility in antiquity is too well-documented to need any commentary in this paper; its importance for Macedonia is attested by goat representations on coins. The name (at least

15. L. Grassberger, *Studien zu den griechischen Ortsnamen* (Würzburg 1888: Amsterdam 1969); esp. chapter 'Bildliche Ortsbenennung vom Menschen- und Tierkörper', where he discusses place-name compounds with αἶγ- (αἶξ).

16. See e.g. in A. Carnoy, *Dictionnaire étymologique des noms grecs de plantes* (Louvain 1959) s. vv.

17. D. J. Georgacas, *A Graeco-Slavic Controversial Problem Reexamined: The -ιτο-Suffixes* (Athens 1982), 147-50 *et passim*.

according to a tantalizing gloss in Hesychios) was considered as related to the Thracian river: "Εβρος ("Ε-)· τράγος βάτης και ποταμός Θράκης.

The Thracian etymology of Traïlos

D. Detschew, in his standard reference work *Die Thrakischen Sprachreste* (Öster. Ak. d. Wiss., Phil.-hist. Klasse [Wien 1957] 517), s.v. Τράϊλος notes the difficulties in identifying *Trillon/Triulo* with ancient Tragilos, records the word —significantly— not as *Trag-* but as *Traïlos*, but makes no further attempt to analyze it into its components. Nor could Tomaschek decide the issue (*Die alten Thraker* [Wien 1893-94] II. 2, p. 77).

On the basis of the rich material offered in the two books just mentioned as well as by other secondary material, research submits that we can be quite sure, a series of basic elements *-tra-*, *-trus-*, *-tras et sim.*, on the one hand, and suffixes *-lo-* /*-ilo-* on the other can be attested in the known Thracian onomastics. The other hypothesis, viz. Thracian *tra-*+ Thracian *G(e)ilos*, cannot be excluded altogether, but given the linguistic data available —esp. the earliest recording of the name of Tragilos— it is rather improbable¹⁸.

The series *Trai-/Traii-/trais-/tralis* occurs in numerous personal names such as *Trai-bithus*, *Traii-centus*, *Αυλου-τραις*, *Αυλου-τραλις*.

The series *-tra-/tras-/trus* can be compared to personal names and place-names from Asia Minor, such as *Βελε-τρος* (Lyd.), *Πινάτρα* (Lycaon.), *Μοα-τρα* (Pisid.), *Σαβα-τρα* (Lycaon.). See Sundwall, *Namen der Lykier*, p. 212.

Regarding the *-lo-/ilo-* suffixes: about 60 names containing this element have been counted from Detschew's book and some others from Zgusta's *Kleinasiatische Personennamen*. Some more are listed by Dornseiff and Hanson in their *Reverse Index*. A very small sample of certain cases may be given here:

1. *Βουρ-ειλας* (Personal name). Cf. Demitsas, 821, from Serres. From attested *Βουρις* + *-l*-suffix; see *Βουρ-αδης* = *Βουρις* + *-d*-suffix.

2. *'Αργ-ιλος* (place-name in Bisaltia); ethnic and personal name: *'Αργ-ιλιος*. From Thracian *ἄργιλος*: *μῦς* according to Stephanus Byz. (112, 13). Detschew questions root *arg-* and opts for *ark-* (Latin *arceo*, *arx*).

3. *'Αρδ-ιληνός* (ethnic from **'Αρδ-ιλα*) and *Ardilenus vicus*: root *αρδ-* can be isolated in *Αμ-αρδης*, *Αμ-αρδι-ακός*. Cf. place-name *'Αρδ-εία*.

18. See Thracian *Βούρ-γειλος* (cf. *Βουρ-κέντιος et sim.*), *Γιλ-πυρις*, *Gil-doba* (Detschew, *op. cit.* s.vv.). To these one should add perhaps the (place-?) name *Γῆλος* attested in a Syriac martyrology: 31 August: *ἐν 'Αγκύρα Γῆλος μάρτυρ καὶ ἕτεροι ς'* (H. Delehay, *Analecta Bollandiana* 29, 1910, 438 ff.).

4. Δαλά-ιλος, masc. personal name; cf. the following personal names: Δάλ-ας, Δαλ-άσιος, Δαλ-ίσκος, Δαλλέας, Δαλλίων. From root *dhāl-* which gives e.g. in Greek the verb θάλλω/θηλέω.

5. Ἀρσιληνός: Ethnic from *Ἀρσ-ιλα (place-name); root as in personal names Ἄρσα (ἦ), Ἄρσ-ενα (ἦ), and *Arsaius*. Also: Ἄρσαζα (citadel), Ἀρσιῆται (tribe by the sources of Vistula).

6. Art-ila: masc. Personal name. Basic element to compare to *-arta* as in Biarta, Βι-αρτας. Cf.: Ἀρταίων τεῖχος (pl.-n.), Ἀρτάκη (ἦ), Ἀρτάκιοι, Ἀρτάνης (name of a river).

7. Βεν-ῖλος: masc. Personal name. Basic element *ven-* perhaps to be connected to Latin *venus*; cf. Beni, Βενναῖοι, Βεννάσιος, Βέν(ν)α.

8. Σκουζ-ιλ[ας]. Personal name. Zgusta records it from Gorgippia, on the Asiatic coast of the Bosphorus, and connects it to the Thracian name Σκόζ-ος (*op. cit.* para. 581).

9. The very impressive group of 11 *nomina plantarum* in *-ila* are discussed by Detschew, *op. cit.* 541-65.

As regards the semantic side: the IE provenience of the *-lo-* suffix is unquestionable; for the *-tra-* element however things are not so clear. Tomaschek, *op. cit.* II. 2 p. 38, connects it with IE *tra-*: «nähren, halten, beschützen» (thus: Αύλου-τραλις: ἵππο-φορβός, Ἐπτη-τραλις: ζευγο-τρόφος). In Thracian *tra-*, according to Tomaschek, is an abbreviated form for *tralis*: hence Αυλουτραλις/Aulu-tra, Ἐπτη-τραλις/Ἐπτη-τρα. Detschew however connects *tra-* with IE *trēu-/trəu* = «gedeihen», as in ahd. triuuit, «excellet, pollet, floret».

In conclusion: (1) The morphology may be explained either in terms of Greek (Trag-) or Thracian (Trai-) onomastics. But (2) if one accepts the Greek derivation *exclusively*, the change *Trai-* → *Tragi-* remains unexplained¹⁹. (3) We are thus obliged to hypothesize that the original Thracian name of the town, from very early in its history, was referred to both by Greeks and by the bilingual Bisaltians as Trai- and Tragi-. As it was most likely connected by the

19. The change from *Tra-i-* to *Trag-ilos* may not be impossible to account for, but efforts to locate such a change (actually omission of intervocalic *-γ-*) have to date yielded but meager results. Epigraphic examples: ὀλίος (= ὀλίγος), Ὀλιανθίδης (= Ὀλιανθίδης), ὀλιαρχία (= ὀλιγαρχία), Φιαλεύς (= Φιγαλεύς), Ἐπιένης (= Ἐπιγένης). There is also attested one case of the reverse development of an intervocalic *-γ-* in the name of Ἰγέρων (from Ἰέρων). (L. Threatte, *The Grammar of Attic Inscriptions*, I. *Phonology* (Berlin/N. York 1980) 441). Neither process can explain convincingly the phonological change in *Tragilos*. K. Meisterhans, *Grammatik d. att. Inschr.*, Berlin 1900, 75, mentions in the most general terms the «foreign origin» of the word, but offers no suggestion or explanation.

Greeks—in a *Volksetymologie*— with *tragos*, it has accordingly survived in later Greek sources only in the hellenized alternative from *Tragilos*. (4) If we are right in hypothesizing the Thracian derivation, Georgiev's recent theory concerning the divisions of the Thracian language complex may help us take one more step: thus the original locus for the Bisaltian bearers of names like *Argilos* and *Tragilos* must have been the Daco-Mysian territory²⁰.

Thessaloniki

JOHN and DEBORAH KAZAZIS

ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ ΚΥΠΡΙΑΚΑ

Φιλολογικές και γλωσσικές σημειώσεις στο *Ἡ Ἀρχαία Κύπρος εἰς τὰς ἐλληνικὰς πηγὰς (ΑΚΕΠ)* τοῦ Δρος Κυριάκου Χατζηγιωάννου, τόμοι Α', Β', Γ' α', β', Δ' α', β', Ε'. Λευκωσία 1973-83, σ. ριη'+2880, (μὲ πῖνακες καὶ γεωγραφικοὺς χάρτες).

Γιὰ τὴν σπουδαιότητα τῆς ἐργασίας τοῦ διακεκριμένου Κύπριου φιλόλογου, ἐπιστήμονα καὶ ἐκπαιδευτικοῦ, Δρος Κ. Χ., ἔγραψαν πολλοὶ καθὼς καὶ ὁ ὑποφαινόμενος (περιοδικὸ *Διαβάζω* ἀρ. 125, 28-8-85, σ. 61-64)¹. Σὲ μιὰν συνολικὴ παρουσίαση ἐξαίρω τὴν σημασία τῆς τεράστιας αὐτῆς προσφορᾶς καὶ γιὰ τὴν Κύπρον καὶ γιὰ τὴν Ἑλλάδα, χωρὶς νὰ μπαίνω σὲ λεπτομέρειες, γιὰτὶ δὲν ἐνόμιζα ὅτι ταίριαζαν ἐκεῖ. Εἶναι ὅμως τόσο ποικίλα καὶ τόσο ἐνδιαφέροντα τὰ προβλήματα ποὺ προβάλλονται, ὥστε θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ μὴν ἔχη κανεὶς νὰ

20. In a recent article Georgiev advances a theory, about the Thracian populations and the complex of Thracian languages, which has since then been repeated and found its way (with reservations) into Katičić's recent book (mentioned above n. 12, pp. 134 ff and 145 ff.). This theory depends basically on linguistic observations: Georgiev noticed that there is a more or less distinct distribution of toponomastic types in the Thracian languages; this led him to distinguish at least two I.-E. languages, one Thracian to the South of Haemus, and another, Daco-Mysian, to the North of it. It looks as if the toponymia exhibiting suffix *-ilo* (like *Scorilo*) belong to the Daco-Mysian language. If such a hypothesis could be definitely proven correct, the presence of this toponomastic type, twice already in the Bisaltian territory, would mean that the tribe which interests us came from the North and intruded in the Thracian proper speech territory.

1. Δυστυχῶς χωρὶς νὰ μοῦ δοθεῖ καμὰ διάρθρωση. Ὑπάρχουν παραλείψεις καὶ πολλὰ λάθη.

προσφέρει κάτι, ἔστω καὶ μικρό, ὅσο καὶ ἂν δὲν εἶναι τόσο καλὸς γνώστης τῶν προβλημάτων αὐτῶν ὅσο εἶναι ὁ συγγραφέας. Ὁ,τιδήποτε ὁμοῦ καὶ ἂν προσφέρει κάποιος ἄλλος ἢ οἱ ἄλλοι, αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ μειώσῃ σὲ τίποτε οὔτε τὴν ποιότητα τῆς ἐργασίας οὔτε τὴν λογιεσύνῃ καὶ σοφία τοῦ συγγραφέα, καὶ τὰ λόγια αὐτὰ λέγονται χωρὶς καμιὰν ὑπερβολή. Οἱ σημειώσεις ποῦ ἀκολουθοῦν εἶναι φιλολογικὲς καὶ γλωσσικὲς, καὶ προσφέρονται ἄτακτα, κατὰ πῶς ἔρχονται στὴν σειρά τῶν τόμων καὶ τῶν σελίδων.

1. Πρὶν ἀπὸ ὅποιανδήποτε σημείωση, ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ προτάξω, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς δευτέρας αὐτῆς ἐνασχόλησής μου μὲ τὰ Κυπριακά —ἡ πρώτη ξεκίνησε μὲ τὴν πολύτιμη βοήθεια μιᾶς ἀξιόλογης ἐργασίας τοῦ Κ. Χ., *Περὶ τῶν ἐν τῇ μεσαιωνικῇ καὶ νεωτέρᾳ Κυπριακῇ ξένων γλωσσικῶν στοιχείων*, Ἀθήνα 1936—² ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ λοιπὸν νὰ προτάξω μιὰν ἀπόπειρα ἐρμηνείας τοῦ τοπωνυμίου «στ' Ἀθηαίνου», «Ἀθηνίου», ὅπως τὸ γράφουν συνήθως οἱ Κύπριοι, ἢ «Ἀθιένου» (ἀρχαῖοι Γόλγοι), ποῦ δὲν νομίζω ὅτι βρῆκε ἀκόμα τὴν διαφώτισή του³. Ἀπὸ πολὺν καιρὸ νομίζω ὅτι τὸ τοπωνύμιον εἶναι κυριωνυμικὸ καὶ ἀρχαῖο, ὅπως τόσα ἄλλα ποῦ σώζονται σὲ ὅλην τὴν Ἑλλάδα καὶ ἰδιαίτερα στὰ νησιά, καὶ στὴν Κύπρο φυσικά. Καὶ νομίζω ὅτι δὲν θὰ ἦταν κανεὶς μακριὰ ἀπὸ τὸν στόχο, ἂν σκεφτόταν ὅτι ἡ περιοχὴ μπορεῖ νὰ πῆρε τὸ ὄνομά της ἀπὸ ἕναν ἀρχαῖο Κύπριο ἰδιοκτήτη Ἀμφιγένην. Οἱ γενικὲς σὲ -ους τῶν ὀνομάτων αὐτῶν ἀπλοστεύθησαν ἀναλογικὰ σὲ -ου ἀπὸ τὸν 4. αἰ. π.Χ. καὶ ὕστερα⁴. Ἡ φωνητικὴ ἐξέλιξη δὲν παρουσιάζει δυσκολίες: 1. ἀφομοίωση τοῦ *μτφ>φφ* καὶ ὕστερα ἀπλοποίηση: 2. Τροπὴ τοῦ *φ>θ*, ὅπως στὰ ἀμφιβολῶ>ἀθιολῶ Κρήτη, ἐφήμιος>θήμιος Ρόδ. Κάρπ., φυτεύω>θυτεύω>θυτεύω Ρόδ. Κάρπ. Ἡ μόνη δυσκολία, πρὸς τὸ παρόν, εἶναι ὅτι, ὅσο ξέρω, δὲν μαρτυρεῖται ἀκόμα Ἀμφιγένης

2. Ἡ δική μου μελέτη μὲ τὸν τίτλο <Ἐνα λεξιλογικὰ στοιχεῖα Κύπρου καὶ Ρόδου> δημοσιεύθηκε στὴν *Ἐπετηρίδα τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου*, VI (1971) 133-208 (τώρα: *Συμβολὲς στὴν ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας*, Θεσσαλονίκη 1983, τόμ. Β', σ. 417-492), δείχνει ὅτι οἱ ὁμοιότητες, φωνητικὲς, μορφολογικὲς, λεξιλογικὲς, ἀνάμεσα στὴν κυπριακὴ καὶ ροδιακὴ διάλεκτο δὲν ὀφείλονται σὲ παλαιότερες μεταναστεύσεις Κυπρίων, ὅπως ἤθελαν ἄλλοι ἐρευνητές, ἀλλὰ σὲ γλωσσικὸ ὑπόστρωμα διαμορφωμένο τὴν ἐποχὴ τῆς Κοινῆς ὡς τὴν πρώιμη βυζαντινὴ ἐποχὴ.

3. Ἡ ἀρχαιότερη μνεῖα τοῦ τοπωνυμίου βρίσκεται, ὅσο ξέρω, στὸν Λεόντιο Μαχαιρὰ (I, 34, ἐκδ. Dawkins): «Ἀκόμη ὁ Ἅγιος Φώτιος πλησίον Ἀθιένου, καὶ κράζον τὸ πραστεῖον Ἅγιον Φώτην». Ὁ Σ. Μενάρδος τὸ μνημονεῖει δύο φορές (χωρὶς ἀπόπειρα παραγωγῆς), τὴν πρώτη γιὰ νὰ ἐξετάσῃ τὸν σχηματισμὸ τῆς γενικῆς, (*Ἀθηνᾶ* 8, 1896, 437 «τῆς Λεμεσοῦς, τῆς Ὀδοῦς, τῆς Ἀθηαίνου, καὶ δὴ καὶ τῆς Κύπρου»), καὶ τὴν δευτέρη (*ΕΕΒΣ* 5, 1928, 285), γιὰ νὰ δώσῃ θηλυκὰ τοπωνύμια παροξύτονα (: Ἀθηνίου [Κυθρία]).

4. Βλ. Α. Jannaris, *An Historical Greek Grammar*, London 1897 - Hildesheim 1968, 432 Χαριμένου, Ἀριστοκράτου, Ἀντιφάνου, Ἐρμογένου κλπ., καὶ ἀργότερα, τοῦ Πολυδεύκη, τοῦ Ἐρμογένη κλπ. (Hatzidakis, *Einl.* 74). Ἀπὸ τὴν ἴδια τάση, ὁ ἀκριβῆς καὶ τὰ ὅμοια σχηματίσθησαν γενικὴ τοῦ ἀκριβοῦ, καὶ ὕστερα ὀνομαστικὴ ὁ ἀκριβός.

από τὴν Κύπρο. Οὐτε κι ἓνας Ἰφιγένης, πού κι αὐτός θά μπορούσε νά ὀδηγήσῃ στὰ ἴδια φωνητικά ἀποτελέσματα.

2. Γιὰ τὸν Α΄ τόμο λυποῦμαι πού δὲν μπορῶ νά πῶ τίποτε, γιατί δὲν τὸν εἶδα (βλέπω τώρα, στὸ τέλος τοῦ Ε΄ τ., ὅτι πρόκειται νά ξανατυπωθῇ).

3. Στὸν Β΄ τόμο, σ. 16, στὸ παράθεμα ἀπὸ τὸ *Περὶ μηνῶν* τοῦ Ἰωάννη τοῦ Λυδοῦ, μνημονεύεται ἡ γέννηση τῆς Ἀφροδίτης «ἀπὸ τῶν Κρόνου μηδέων, τούτεστιν ἀπὸ τοῦ αἰῶνος» (μτφρ. σ. 17 «ἀπὸ τὰ αἰδοῖα τοῦ Οὐρανοῦ, δηλ. ἀπὸ τὸν αἰῶνα»). Τὸ «τοῦ Οὐρανοῦ» πρέπει νά θεωρηθῇ σκόπιμη ἀποκατάσταση τῆς γνωστῆς μυθολογικῆς παράδοσης, χωρὶς ὅμως, νομίζω, νά εἶναι αὐτὸ ἀναγκαῖο σ' αὐτὴν τὴν περίπτωσι, γιατί τὸ «ἀπὸ τοῦ αἰῶνος» ἀποτελεῖ παράφραση τοῦ *Χρόνου* καὶ ὑπαινίσσεται ἢ ἀπηχεῖ παλιὰν φιλοσοφικὴ ἄποψη καὶ ἐτυμολογικὴ προσέγγιση τοῦ *Κρόνος-Χρόνος*, γιὰ τὴν ὁποία μιᾶ ἤδη ὁ Φωκυλίδης ὁ Συριανὸς (ὁ Σύριος), τὸν 6. αἰ. π.Χ.: «ἀρχὰς εἶναι λέγων (ὁ Φ.) Ζῆνα καὶ Χθονίην καὶ Κρόνον· Ζῆνα μὲν τὸν αἰθέρα, Χθονίην δὲ τὴν γῆν, Κρόνον δὲ τὸν Χρόνον» (Diels-Kranz, *VS*^o I, 46, 18).

4. Ἐνα σημαντικό φιλολογικὸ πρόβλημα δημιουργεῖται μὲ τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Μελέαγρου (*Π.Α.* 5,195, *ΑΚΕΠ Β* σ. 218, ἀρ. 63), τὸ ὁποῖο στὸν 1. στ. παραδίδεται μὲ τὸ ἀκατανόητο *συνευναί ἢ συνευνᾶι* («αἱ τρισσαὶ Χάριτες τρισσὸν στεφάνωμα συνευναί / Ζηνοφίλα...»), καὶ στὸ κείμενο τοῦ Χ. *συνείραν* (μὲ φανερό τυπογραφικὸ λάθος ἀντὶ -εἶρ-) ὁ τύπος εἶναι βέβαια ἐννοιολογικὰ δικαιολογημένος, ἀπέχει ὅμως ἀρκετὰ ἀπὸ παλαιογραφικὴν ἄποψη ἀπὸ τὸ *συνευναί*, καὶ οἱ φιλόλογοι δὲν βρίσκουν ἀκόμα ἱκανοποιητικὴ λύση.

5. Στὸν Γ΄ τόμο, α΄ μέρος, σ. 20, ἀρ. 3,18, στὸ κείμενο ἀπὸ τὰ σχόλια στὴν *Ἀνδρομάχη* τοῦ Εὐριπίδη (898 «Λυσίμαχος καὶ ἄλλοι τινὲς ἱστοροῦσι γενέσθαι ἐξ Ἑλένης καὶ Νικόστρατον. ὁ δὲ τὰς Κυπριακὰς ἱστορίας συντάξας Πλεισθένην φησί, μεθ' οὗ εἰς Κύπρον ἀφίχθαι καὶ τὸν ἐξ αὐτῆς τεχθέντα Ἀλεξάνδρω Ἄγανον»). Τὸ πρόβλημα εἶναι ποιὸς ἦρθε στὴν Κύπρο καὶ ποιά εἶναι ἡ σωστὴ στίξις καὶ σύνταξις ὕστερα ἀπὸ τὸ *Πλεισθένην*. Ἔτσι ὅπως εἶναι ἡ στίξις τώρα, ὁ Πλεισθένης, ἀμέσως μὲ τὴν μνημόνευσή του, παραμερίζεται μὲ τὸν ἀναφορικὸ προσδιορισμὸ (*μεθ' οὗ*), γιὰ νά δοθῇ προτεραιότητα στὸν Ἄγανο, ἄγνωστόν μας ἀκόμα, γιὸν τοῦ Πάρη, ὁ ὁποῖος πρέπει νά ἦρθε μαζί μὲ τὸν Πλεισθένη στὴν Κύπρο. Πῶς καὶ τότε θά ἔγινε αὐτὸ τὸ ταξίδι; Πότε πῆγε ὁ Ἄγανος στὴν Σπάρτη μετὰ τὰ Τρωικὰ καὶ μαζί μὲ τὸν Πλεισθένη πῆγαν στὴν Κύπρο; Ὑποψιάζομαι ὅτι τὸ κείμενο ἐνδιαφέρεται κυρίως γιὰ τὸ πόσα παιδιά ἔκαμε ἡ Ἑλένη: ὁ Λυσίμαχος καὶ μερικοὶ ἄλλοι λέν ὅτι ἡ Ἑλένη γέννησε καὶ τὸν Νικόστρατο (ἐκτός ἀπὸ τὴν Ἑρμιόνη), ἐνῶ αὐτὸς πού ἔγραψε τὰ Κύπρια ἔπη τὸν λέει Πλεισθένη, καὶ γέννησε ἀκόμα ἡ Ἑλένη καὶ τὸν Ἄγανο ἀπὸ τὸν γάμο της μὲ τὸν Πάρη. Τὸ ἀφίχθαι, ἐπομένως, μπορεῖ —μᾶλλον πρέπει— νά ἔχη ὑποκείμενο τὴν Ἑλένην, κι ἐπομένως αὐτὴ μαζί μὲ τὸν Πλεισθένη ἔφθασε στὴν Κύπρο, καὶ ὄχι ὁ Πλεισθένης μαζί μὲ τὸν Ἄγανο. Στὴν περίπτωσι αὐτὴν, ἡ

σωστή στίξη θά είναι: «... Πλεισθένην φησὶ (ένν. γενέσθαι ἐξ Ἑλένης), μεθ' οὗ εἰς Κύπρον ἀφῆχθαι, καὶ τὸν ἐξ αὐτῆς τεχθέντα Ἀλεξάνδρῳ Ἄγανον» (πάλι ένν. «φησὶ γενέσθαι ἐξ Ἑλένης». Αὐτὸ ὅμως δημιουργεῖ σοβαρὰ φιλολογικὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι δυνατὸ οὔτε νὰ θιγοῦν ἐδῶ, εἶναι ὅμως ἐνδιαφέροντα, γιατί σύμφωνα με τὸν ἕναν κλάδο τῆς παράδοσης, ὕστερα ἀπὸ τὴν Σιδῶνα ὁ Πάρης μετὰ τὴν Ἑλένη πῆγαν καὶ στὴν Κύπρο. Τὸ πρόβλημα εἶναι ἂν εἶχαν καὶ τὸν Πλεισθένη μαζί τους. Ἡ ἴδια ὅμως παράδοση λέει καὶ ὅτι ὁ Πάρης ἔμεινε πολὺν καιρὸ καὶ στὴν Σιδῶνα καὶ στὴν Κύπρο. Ἄν ὁ πολὺς καιρὸς ξεπερνᾷ τοὺς 10 μῆνες, θά μπορούσαν καὶ ὁ Πλεισθένης καὶ ὁ νεογέννητος, βέβαια, Ἄγανος νὰ εἶναι μαζί ἐπισκέπτες τῆς Κύπρου (μετὰ τὴν Ἑλένη καὶ τὸν Πάρη).

6. Γ'α' σ. 72, ἀρ. 17,7: τὸ «ἀδιαφορίαν δοξάζων» μεταφράζεται «ἔχοντας ὡς δόγμα τὴν ἀδιαφορία τῶν πραγμάτων», ὅπου δὲν φαίνεται ἂν πρόκειται γιὰ ἀδιαφορία γιὰ τὰ πράγματα ἢ γιὰ τὸ ἂν τὰ πράγματα ἀδιαφοροῦν.

7. Γ'α' σ. 94, ἀρ. 23,5, στὸ παράθεμα ἀπὸ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιο (7,17 «ἔρωτικῶς δὲ διακειμένος Χρεμωνίδου, παρακαθίζοντων αὐτοῦ τε καὶ Κλεάνθους, ἀνέστη»), ἢ μετάφραση διατυπώνεται ὡς ἐξῆς: «ἐπειδὴ εἶχε ἐρωτικές διαθέσεις πρὸς τὸν Χρ., ὅταν κάθισαν δίπλα στὸν νέο κι αὐτὸς κι ὁ Κλ., σηκώθηκε...». Τὸ πιὸ φυσικὸ εἶναι νὰ καθόταν ὁ Ζήνωνας καὶ νὰ σηκώθηκε μόλις ὁ Χρ. μαζί με τὸν Κλ. πῆγαν νὰ καθίσουν κοντὰ του. Τὸ «αὐτοῦ τε» ἐπομένως ἀφορᾷ τὸν Χρ. καὶ ὄχι τὸν Ζήωνα. Δὲν ἔχει ἄλλωστε νόημα τὸ νὰ κάθεται ὁ Χρ., νὰ πᾶνε νὰ καθήσουν κοντὰ του ὁ Ζήνωνας μετὰ τὸν Κλεάνθη, καὶ νὰ σηκωθῆ ὁ Ζ. (νὰ φύγη).

8. Γ'α' σ. 98, ἀρ. 23,12, στὸ παράθεμα γιὰ τὸ μεθύσι τοῦ Ἀντίγονου, τὴν μεθυσμένη εἰσβολὴ του στὴν κατοικία τοῦ Ζήωνα, καὶ τὴν ἀπαίτησή του, ὁ Ζήωνας νὰ ζητήσῃ κάτι ἀπὸ τὸν Ἀντίγονο κι αὐτὸς νὰ τοῦ τὸ ἐκτελέσῃ ἀμέσως («ἡξίου τι αὐτὸν προστάξαι, ὁμνὺς καὶ νεανιευόμενος σὺν ὄρκῳ μὴ ἀτυχῆσειν τῆς αἰτήσεως...»), ἢ μετάφραση («ὁ Ἀντίγονος... εἶχε τὴν ἀπαίτησιν νὰ τοῦ ὀρίσῃ κάτι, ὀρκιζόμενος πῶς ὅτι τοῦ ζητήσῃ θά τὸ ἔχη...»), ἢ ὑποχρεωτικὴ τριτοπροσωπία τῶν ρημάτων ποὺ θέλουν νὰ καλύψουν τὴν δράσιν τῶν δύο ὑποκειμένων ἐμποδίζει τὴν καθαρὴ τῆς παρουσίας (ὑποκείμενο τοῦ «νὰ τοῦ ὀρίσῃ», «ζητήσῃ» εἶναι ὁ Ζ.).

9. Γ'α' σ. 218, ἀρ. 48, 15α, μιὰ γραφὴ τοῦ κειμένου δημιουργεῖ παρανόηση. Στὸ παράθεμα ἀπὸ τὸν Θεμιστιο ὑπάρχει ἡ φράση: «... ἐξηνδραποδίσθαι οἱ τὴν γυναῖκα εἰς ἀγροὺς βαδίζουσιν σὺν ταῖς αὔραις ὑπὸ δὴ τινῶν ληστῶν Αἰγυπτίων...», ἢ ὁποῖα μεταφράσθηκε, θά ἔλεγα, σχεδὸν μηχανικά: «... μετὰ τὴν δροσιᾶς τοῦ πρωινοῦ...». Λέω «σχεδὸν μηχανικά», γιατί τὸ «σὺν ταῖς αὔραις» ἐδῶ εἶναι φανερὸ ὅτι δηλώνει συνοδεία (ἢ γυναῖκα πῆγαινε στὰ χωράφια μαζί με κάποιους), καὶ ὄχι χρόνος ἢ τὴν κατάλληλες συνθήκες (= καθὼς φυσοῦσε δροσερὸ ἀεράκι). Τὸ λάθος ὀφείλεται στὴν παράδοση τοῦ κειμένου τοῦ Θεμιστιο (χφφ.

ΑΠ), και ἡ διόρθωση σὲ *ἄβραις* (= μαζί με τις δούλες) εἶναι τοῦ J. Hardouin (1646-1729) στὶς *Observationes in Themistii orationes in Petavii ed.* Παρίσι 1684, ποὺ τὴν δέχονται καὶ οἱ τελευταῖοι ἐκδότες τοῦ Θεμιστίου (2, 197, 18 Shenkl-Downey-Norman).

10. Γ'α' σ. 228, ἀρ. 49, 4: ἡ διόρθωση τοῦ Meineke «οὐδὲ πατρὸς λαθόμην Εὐήνορος, ὅς ῥά μ' ἔφουσε», ποὺ τὴν δέχεται καὶ ὁ κ. Χ., δὲν εἶναι ἀναμφισβήτητη, ἀπέναντι στὴν —μετρικὰ ἀνώμαλη— παράδοση «ὅς ἀνέφουσε» (Α) (μὲ τὴν διόρθωση «ὅς γ' ἀνέφουσε» τοῦ Casaub.). Τὸ ἀντικείμενο δὲν εἶναι ἀπαραίτητο ἐδῶ, καὶ τὸ ἀνέφουσε χρειάζεται.

11. Γ'α' σ. 382, ἀρ. 107: Ὁ Κύπριος γιατρός Διαγόρας μιλοῦσε γιὰ «προαιρετικὰ νεῦρα», σύμφωνα μὲ τὴν μαρτυρία τοῦ Ἑρωτιανοῦ, ποὺ ἐδῶ πρέπει νὰ μεταφρασθοῦν σὲ «κινητικὰ ἢ κινητήρια» (βλ. καὶ *LSJ* s.v. = «motor n.»).

12. Γ'α' 402, ἀρ. 116-116, 1-2: ἡ συζήτηση γιὰ τὸ «κύπριος χαρακτήρ» τοῦ Αἰσχύλου καὶ Εὐριπίδη, καὶ τὰ συμπεράσματα (ἀεπομένως χρώματος μελαψοῦ), εἶναι ὄχι ἀπλῶς ἀξιοπρόσεκτα, ἀλλὰ πειστικά καὶ σωστά, καὶ ἀναφέρονται κυρίως στὸ μελαχρινὸ χρῶμα τοῦ προσώπου καὶ τοῦ δέρματος.

13. Γ'α' σ. 409 σωστὲς διορθώσεις στὸ κείμενο τοῦ Φίλωνα «Ἑρμηνεία εἰς τὰ Ἄσματα τῶν Ἀσμάτων».

14. Γ'α' σ. 428 IB' στὸ «ὄτι ἐγὼ εἰμι μεμελανωμένη ὅτι παρέβλεψέ με ὁ ἥλιος», ἡ μετάφραση «γιατὶ μὲ παραμέλησε ὁ ἥ.» δὲν μοῦ φαίνεται πῶς συμφωνεῖ μὲ τὴ μεσογειακὴ ἀντίληψη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ μαύρισμα εἶναι ἀποτέλεσμα ὑπερβολικῆς ἐκθεσης στὸν ἥλιο. Εἶναι λοιπὸν πολὺ πιθανὸ τὸ παραβλέπω νὰ ἔχη ἐδῶ τὴν (μαρτυρημένη) σημασία τοῦ κοιτάζω στραβά, αὐστηρά, τιμωρητικά (ἢ ὑπερβολικά; πρβ. νεοελλ. *παπατρώγω*).

15. Στὸ β' μέρος τοῦ Γ' τόμου («Κυπρίων γλῶσσαι») προτάσσεται μιὰ κατατοπιστικὴ καὶ ἀκριβολογημένη εἰσαγωγή (σσ. 9-30) γιὰ τὴν καταγωγή τῆς κυπριακῆς διαλέκτου, τὴν γραφὴ τῆς, τὴν ἑτεοκυπριακὴ γλῶσσα, τὴν ἀρχαιότητα τῆς κυπριακῆς διαλέκτου, γιὰ τίς γλῶσσες (= διαλεκτικὲς λέξεις) καὶ τοὺς γλωσσογράφους κλπ., καὶ ἀκολουθοῦν δύο κύρια κεφάλαια (Α' Γλῶσσες μαρτυρημένες κυπριακές, Γ' Γλῶσσες ἀμάρτυρες πιθανὸν κυπριακές, σσ. 33-117, 117-129), μὲ ἀλφαβητικούς καταλόγους στὸ τέλος (131-165). Πάμπολλες εἶναι οἱ ἀρχαῖες κυπριακὲς λέξεις ποὺ μᾶς εἶναι γνωστὲς καὶ ἀπὸ τὸν Ὅμηρο, καὶ ἡ κοινότητα αὐτὴ ἐνισχύει τὴν αἰολικὴ καταβολὴ τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν.

16. Πολὺ εὐστοχες παρατηρήσεις: 40 ἀποαίρει ἀποκαθαίρει (<ἀποσαίρει), 118 εῦχοις· χώνη (<ἐπιχέω), 120 ζάβατος (συσχέτιση μὲ τὸ λατ. *gabata*, νεοελλ. γαβάθα), 133~154 ἐμπατᾶ'ον ἐμβλεψον ~ καπατάς· καθορῶν, 162 χαλκείω κεράμω... δεσμοκτήριον, 244 χάριτες... τὰς συνεστραμμένας καὶ οὐλας μυρσίνας (μὲ εἰκόνα στὸν πίνακα VIII σ. 176), 254 βόρταχος· βάτραχος.

17. Μπορούμε να προσθέσουμε μερικές παρατηρήσεις: Γ'β' σ. 53, άρ. 64: *βορβορίζει* γογγύζει. μολύνει. Κύπριοι ('Ησύχ.). 'Ο κ. Χ. σωστά διακρίνει τὸ κοινὸ «βορβορίζω» ἀπὸ τὸ «γογγύζω», μετὴν παρατήρηση ὅτι «ἡ σημασία ὅμως τοῦ γογγύζω πρέπει νὰ νοηθῆ ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὸ ἠχοπεποιημένο θέμα τῆς λ. *βορ-βορ*». Ἄς προσθέσουμε καὶ τὸ πιὸ γνωστὸ ἠχοποιημένο ρῆμα *μορμύρω* (*μορμυρίζω* στὸν 'Ησύχ.), γιὰ τὸν θόρυβο τοῦ τρεχάμενου νεροῦ, ποῦ σώθηκε ὡς *μουρμουρίζω* (μετὰ ρηματικὸ οὐσ. ἢ *μουρμούρα*), μετὴν κάπως ἐξειδικευμένη σημασία τοῦ χαμηλοῦ συνεχόμενου θορύβου ποῦ προέρχεται κυρίως ἀπὸ ἀνθρώπινη φωνή.

18. άρ. 71. *βριμάζει* ὀρμαῖ εἰς συνουσίαν. Κύπριοι ('Ησύχ.). Γιὰ τὸ ρῆμα καὶ τὴν διαλεκτικὴ παρουσία του ἔχω ἀσχοληθῆ δυὸ φορές (*Συμβολὴ στὴν ἔρευνα τῶν ποιητικῶν λέξεων: αἱ γλῶτται*, Ρόδος 1949, σ. 58-59, καὶ <Γλωσσικὰ Μακεδονίας>, *Ἀρχαία Μακεδονία*. Θεσσαλονίκη 1970, σ. 345-6· τὴν *Συμβολὴς στὴν ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας* I, 408-10, II, 380-1, μετὰ συσχέτιση πρὸς τὸ *φρουμάζω* καὶ τὶς *Δρίμες*), 168 γιὰ τὸ *αὔριον* = τὴν αὔριανὴ μέρα, μετὰ παράλληλο τὸ *πωρνὸν* = αὔριο, στὴν Κύπρο, σημειώνουμε ὅτι μετὴν ἴδια σημασία χρησιμοποιεῖται τὸ *πωρνὸν* καὶ στὴν Ρόδο. 194 *μνασίς, μνασίον*· μέτρον τι διμέδιμνον· νὰ προστεθῆ ὅτι τὸ ἴδιο μέτρον σιτηρῶν μετὴν τὸν τύπο *μανάσιος* ἦταν γνωστὸ καὶ στὴν Ἡλιδα (ἐπιγραφικὴ μαρτυρία: Schwyzer, *DGEP* 419, 5, 6/5. αἰ. π.Χ.). *μόψος*· κηλὶς ἢ ἐν τοῖς ἱματίοις. Κύπριοι ('Ησύχ.)· ἡ παραγωγὴ ἀπὸ τὸ θέμα τοῦ *μέμφομαι* μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ βέβαιη, ὅταν ἔχουμε τὸ παράλληλο *μέμψις, μομφή*, κλπ. Ἡ ἐντύπωσή μου εἶναι ὅτι τὸ *μέμφομαι* ἔχει ἀναπτύξει τὸ δεῦτερο μ ἀπὸ ἔλξη τοῦ ἐνρίνου, ὅπως ἀκριβῶς τὸ *λαβ-άν-ω* ἔγινε *λαμβάν-ω*, μόνον ποῦ στὸ *μέμφ-* δὲν ἔχουμε τὸ ἀντίστοιχο ἀοριστικὸ θέμα (χωρὶς ἐνρίνο), γιὰ νὰ τὸ ἐπιβεβαιώσουμε ('Ο Chantraine, *DE* παραπέμπει σὲ μυκηναϊκὸ *mo-ko-so*, ἐνῶ ὁ Frisk, *EW* δὲν ἐξετάζει τὴν λ., δὲν τὴν περιλαμβάνει ὅμως οὔτε στὸ *μέμφομαι*)· 200 *μυλάσασθαι*· τὸ σῶμα ἢ τὴν κεφαλὴν σμῆξασθαι. Κύπριοι ('Ησύχ.) «... στὴν νέα Κυπριακὴ *μυλλὸν* εἶναι τὸ ροῦχο ἢ τὸ δημητριακόν... ποῦ εἶναι ἀκόμα λίγο βρεγμένο...». Τὸ ἐπίθ., μετὴν τὸν τύπο *μελλὸς* καὶ μετὴν τὶς ἴδιες σημασίες, εἶναι γνωστὸ καὶ στὴν Ρόδο, ἐνῶ τὸ ρ. *μουλιάζω* («διαβρέχων τι καθιστῶ αὐτὸ μαλακόν, μουσκεύω, οὔσιαστ. *μούλιασμα*», *Λεξ. Πρωίας*) εἶναι κοινὸ στὸν ἠπειρωτικὸ κορμὸ τῆς Ἑλλάδας (ἄγνωστο στὴν Ρόδο), καὶ πρέπει νὰ ἀναχθῆ στὸ *μυλλὸς* καὶ στὸ λατ. *mollis-mollire* = μαλακώνω (καὶ ὄχι στὸ ἰταλ. *molliare*, Ἀνδριώτης, *Ἑτωμ. Λεξ.*)· 201 «ἢ *μυρίκη*, στὴν νέα Κυπριακὴ *μερίκα*, ἢ, εἶναι ἢ *tamarix tendrandra*...»· στὴν Ρόδο τὰ *ἀρμυρίκια*, μετὰ παρτυμολογία πρὸς τὸ *ἀλμυρός, ἀλμύρα, ἢ (-ρμ-)*, ἐπειδὴ φυτρῶνουν κοντὰ στὴν θάλασσα. 228 *σιγύννης, ὄ, σίγυννον, τό, σίγυνος, ὄ*, «σιγύνους δὲ καλοῦσιν οἱ Κύπριοι τὰ ἀκόντια...». Ἡ λ. ἦταν διαλεκτικὴ στοὺς ἀρχαίους Μακεδόνες καὶ τοὺς Κυπρίους, ἀρχαϊκὴ ὅμως στοὺς ἄλλους Ἕλληνας (ὁ Ἀριστοτέλης τὴν μαρτυρεῖ γιὰ τοὺς Κυπρίους καὶ ἢ *Σούδα* γιὰ τοὺς Μακεδόνες: Ἀριστ. *Ποιητ.* 1457b

«Κυπρίους μὲν κύριον ἡμῖν δὲ γλῶσσαν», Σούδα, ἐ.λ. «τὰ δόρατα παρὰ Μακεδόσι». Ξεκινώντας ἀπὸ τὸ ροδιακὸ *πευκοζῖενο*, τὸ, καὶ *πευκοσίγγανο*, *πευκασίγγανο*, *ἀτσίγγανο*, τὸ, (Πελοπ., Χίος, Σάμ.), ποὺ δηλώνει τὶς (ζευγαρωτὲς) βελόνες τοῦ πεύκου (μὲ παρετυμολογία πρὸς τὸ *ζυγός*, *ζευγάρι*), πιστεύω ὅτι ἀναγνώρισα τὴν ἀρχαία λέξη (στὰ <Διαλεκτικὰ Μακεδονίας>, ποὺ ἀνέφερα προηγουμένως [σ. 347-8] καὶ *Συμβολὲς* II, σ. 382-3): 254 *βόρταχος*· βάτραχος (‘*Ἡσύχ.*)· ὁ συγγρ. σημειώνει: «θεωροῦμε τὸ β. κυπριακὴ γλῶσσα γιὰτὶ ἀπὸ ὅλες τὶς Νεοελληνικὲς διαλέκτους μόνο στὴ νέα Κυπριακὴ διασώζεται αὐτὸς ὁ τύπος καὶ ἀκούεται ὡς *βόρτακος* σ’ ὄλη τὴν Κύπρο». Νομίζω ὅτι μποροῦμε νὰ προσθέσουμε καὶ τὸ τοπωνύμιον *Τρεμιθοῦς-οὔντος* (B’ σ. 70, ἀρ. 19,1), τὸ ὁποῖο, σύμφωνα μὲ τὴν μαρτυρία τοῦ Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου στὰ *Ἐθνικά* του (βλ. Χατζηιωάννου ἔ.ἀ), διασώζει τὸν κυπριακὸ διαλεκτικὸν τύπον τῆς *τερεβίνθου*: «ἐμοὶ δὲ δοκεῖ», λέει ὁ Στέφανος, ἀποκρούοντας πρῶτα μιὰν παραγωγὴν τοῦ ὀνόματος τῆς πόλης ἀπὸ τὸ *τρέμω*, «ἀπὸ τῶν περὶ τὸν τόπον πεφυκυῶν τερεβίνθων, ἅς οἱ Κύπριοι τρεμίθους καλοῦσιν ὠνομάσθαι».

19. Γ’β’ σ. 103, ἀρ. 209, I: «*πάσσειν*· δηλοῖ δὲ κατὰ Κυπρίους τὸ ποικίλλειν ἀφ’ οὗ καὶ ὁ παστός. 2. *πάσσε*... καὶ ἐνεποικίλλε... πολέας δ’ ἐνέπασσεν ἀέθλ.» Τὸ ρῆμα, ἀπλὸ καὶ σύνθετο, εἶναι γνωστὸ καὶ στὸν Ὅμηρον (Γ 126/[ῆ *Ἐλένη ὕφαινε*] δίπλακα πορφυρέην, πολέας δ’ ἐνέπασσεν ἀέθλους, X 441 ἐν δὲ θρόνα ποικίλ’ ἐπασσεν [=ἐνέπασσεν], Λ 515 ἐπὶ τ’ ἥπια φάρμακα *πάσσειν*, E 401-90 τῷ δ’ ἐπὶ Παιήων ὀδυνήφατα φάρμακα *πάσσω*, Δ 218/19 ἐπ’ ἄρ’ ἥπια φάρμακα... *πάσσε* [= ἐπιπάσσω], καὶ I 214 *πάσσε* δ’ ἄλδος θείοιο, O 394 φάρμακ’ ἀκήματ’ ἐπασσε. Ἀπὸ τὴν παράθεση τῶν χωρίων αὐτῶν μὲ τὴν ἀπλή καὶ τὴν σύνθετην χρῆσιν τοῦ *πάσσω* φαίνεται καθαρὰ ὅτι ἡ βασικὴ σημασία τοῦ ρ. εἶναι: «σκορπίζω ἐπάνω σὲ μιὰν ἐπιφάνεια κάποιον στεγνὸν, μᾶλλον λεπτόκοκκο, ὑλικὸν (ἄλατι, φάρμακα κ.τ.τ.), καὶ ἡ σημασία αὐτὴ τονίζεται μὲ τὴν ἐπι- (στὰ σημερινὰ ροδ. ἰδιώμ. *κουκκίζω*)⁵. Ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν μὲ τὸ ἐν-, πιστεύω ὅτι ἔχουμε μιὰν σημασιολογικὴν μεταφορά: ἡ ὑφάντρα, καθὼς ὑφαίνεται τὸ πανὶ μὲ τὸ ἓνα ὑφάδι ὕστερα ἀπὸ τὸ ἄλλο, *κουκκίζει* τὸ πανὶ μὲ πλουμιά, τὰ ὁποῖα πέφτουν λίγα λίγα καὶ εἶναι στὴν ἀρχὴ ἀδιάγνωστα, πρὶν νὰ συμπληρωθοῦν. Αὐτοὶ οἱ *κόκκοι*, αὐτὲς οἱ κλωστὲς γίνονται στὸ τέλος γεωμετρικὰ σχήματα (θρόνα) ἢ σκηνές (*ἄεθλοι*). Αὐτὰ λοιπὸν τὰ στολίδια ρίχνονται μέσα στὸ πανί, *κουκκίζονται*, καὶ τὸ στολίζουν, καὶ μιὰ ὑφάντρα μπορεῖ νὰ πῆ ὅτι *πάσσει* ἢ *ἐμπάσσει*, δηλ. πλουμίζει, στὸν ἀργαλειό. Ὁ παστός ἐπομένως εἶναι τὸ ὑφαντὸ τὸ στολισμένον μὲ τέτοια πλουμιά.

5. Τὸ ροδ. *κουκκίζω* (<κόκκος) χρησιμοποιεῖται καὶ ὡς εἰδικὸς ὅρος γιὰ τὸ χειμωνιάτικο τάγισμα τῶν ζώων, ὅταν στὴν καθημερινὴ τροφή ἀπὸ ἄχυρο ἐρίχναν ἀπὸ πάνω μιὰν μεγάλην χούφτα ἀπὸ βρώμη, κριθάρι ἢ ἀλεσμένο ρόβι. Τὸ παστό, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, πῆρε τὴν σημασίαν τῆς ἀλατισμένης (γιὰ συντήρησιν) τροφῆς: *παστὲς ἐλιές*, *παστὰ ψάρια* κλπ.

Τὸ ἀπλὸ ρ. *πάσσω* -ἀόρ. *ἔπασα* σὼζεται ἀκόμα στὴν Ρόδο στὴν εἰδικὴ χρῆση «τὸ κριάς ἔπασέν το ἡ μύα» (δηλ. ἄφησε τὰ αὐγά της, τὰ ὅποια σὲ λίγο γίνονται σκουλήκια), «σκέπασε τὸ κριάς νὰ μὴν τὸ πάση ἡ μύα», ἡ μύγα αὐτὴ λέγεται *πασσόμυα*.

20. Γ'β' σ. 126, ἀρ. 284: 'Η λ. *διρών* -ῶνος («ἡ ἐκ τῆς καταμετρήσεως τῆς γῆς εὐθυωρία» καὶ «οὕτω δὲ ἡ χάραξις τῶν ἀρότρων παρὰ τῷ Ἐρατοσθένει λέγεται» Cramer, *Anecd. Gr.* II 38, 21) μπορεῖ νὰ ἀποτελεῖ —σύμφωνα μὲ τὸν κ. X.— τὸν πρόγονο τοῦ σημερινοῦ κυπριακοῦ ὀ *ἀνάολος*, ποῦ σημαίνει «τῆ γραμμὴ τῶν συνόρων τῶν χωραφιῶν τῆ χαραγμένη ἀπὸ τὸ ἀλέτρι» (σ. 127). 'Η ἐπιφυλακτικότητά τοῦ συγγρ. εἶναι δικαιολογημένη: ὁ *ἀνάολος* εἶναι μεταρρηματικὸ ἀπὸ τὸ *ἀναβάλλω*, μετάπτωσι γένους ἀπὸ τὸ *ἀναβολή*, μὲ τὴν ἀρχικὴ σημασίαν τῆς δημιουργίας σωροῦ ἢ ὄχθου ἀπὸ χῶματα μὲ ἀνάρριψη ὕστερα ἀπὸ σκάψιμο. Τὸ θηλ. εἶναι μαρτυρημένο ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μὲ αὐτὴν τὴν σημασίαν («bank, *LSJ*»), ἐνῶ «ἀνάβολος» δὲν μαρτυρεῖται.

21. Γ'β' σ. 129, ἀρ. 292, ὁ συγγρ. ἀνάγει τὸ ὕστας, ἢ, στὸ *συστάς*, ὅπως εἶχαν κάνει καὶ ἄλλοι παλαιότερα. Εἶχα ἀσχοληθῆ μὲ τὴν λ. ('*Ελληνικά* 15, 1957, 112-121, *Συμβολὲς στὴν ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας*, II 171-180, Θεσσαλονίκη 1983), καὶ νομίζω ἡ ἀναγωγὴ στὸ *ἀναστάς* (ἀν-στάς, ὄν-στάς, ὕν-στάς, ὕστας, ὕστας, με ψιλῆ) εἶναι προτιμότερη καὶ γιὰ φωνητικούς καὶ γιὰ σημασιολογικούς λόγους. 'Η ἀρχαία κυπριακὴ διάλεκτος, ἐξἄλλου, δὲν ἀγνοεῖ τὴν τροπὴ τῆς ἀνά σὲ ὄν καὶ ὕν (βλ. παρακ.).

22. Στὸν τόμο Δ'α' σ. 74, ἀρ. 17, 75 (καὶ Δ'β' σ. 37), ὁ συγγρ. διαβάζει καὶ ἐρμηνεύει σωστὰ τὴν ἐπιγραφὴ «εὐχὴ Ἀνεμίας Ἀπόλλωνι», δηλ. τάμα ποῦ ἀφιέρωσε ὁ Ἀνεμίας (= Ἀμενίας), ἀπορρίπτοντας δικαιολογημένα τὶς παλαιότερες. 'Η ἐρμηνεῖα ἔγινε μὲ βάση τὴν εὐστοχὴ παρατήρησιν ὅτι στὴν μεγάλῃ ἐπιγραφῇ τοῦ Ἰδαλίου (Δ'α' σ. 38, ἀρ. 8, 19) ὑπάρχει τὸ ὄνομα Ἀμενίας.

23. Δ'α' σ. 76, ἀρ. 22: μαρτυρεῖται ἐπιγραφικὰ ἓνας *ἀμφιδέξιος θεός*, τὸν ὅποιο ὁ κ. X., μὲ πολλὴν πιθανότητα εὐστοχίας, θεωρεῖ συνώνυμον μὲ τὸν *Λοξίαν*, στηριγμένος στὴν μαρτυρία τοῦ Ἡρόδοτου (5,92 ε «ἀμφιδέξιον χρηστήριον»).

24. Ἀξιοπρόσεκτη εἶναι ἡ ἐπιγραφὴ Δ'α' σ. 100, ἀρ. 18,1 Ἀρτέμιδι ἐπηκόω εὐχῆν, καὶ τὰ σχόλια (Δ'β' σ. 57) γιὰ τὴν ἐπήκοον Ἄρτεμιν, ὅπου ὁ κ. X. παραθέτει τὰ χωρία ἀπὸ τὸν Ἀριστοφάνη (*Θεσμ.* 1157-59) καὶ τὸν Πλάτωνα (*Μενέξ.* 247D), ἀπὸ τὰ ὅποια φαίνεται ὅτι ἤδη ἀπὸ τὸν 5. καὶ 4. αἰ. π.Χ. τὸ ἐπίθ. ἀναφερόταν σὲ θεούς. Εἶναι ἐπομένως φανερό ὅτι καὶ τὸ ἐπίθ. τῆς Παναγίας, ἢ *Γοργοπέγκως* (διαλ. ἢ *Γοργοπέγκου*) στηρίζεται σὲ ἀρχαιότατη παράδοση.

25. Φαίνεται ἐπίσης ὅτι ὁ συγγραφέας ἔλυσε σωστὰ καὶ τὸν γρίφο τῆς ἐπιγραφῆς Δ'α' σ. 80, ἀρ. 17,28 (καὶ Δ'β' σ. 43) γιὰ τὸ *Τιμώι(ν)*, ὡς ὑποκορ.

του ἠγλ. *Τιμώ*, πού σ' αὐτήν τήν ἐπιγραφή συμβαίνει νά ὀνομάζεται καί *Φοιβάδα* (ὄνομ.) καί νά εἶναι μητέρα τῆς μικρῆς.

26. Πολύ καλές φαίνονται καί οἱ παρατηρήσεις του γιά τὸ «δι' αἰῶνος» (Δ' α' σ. 154, ἀρ. 20,54 καί Δ' β' σ. 73) = ὅσο ζεῖ, ἀντί τοῦ forever τοῦ Buckler) καί γιά τὸ *πάρινος* ἀντί *πώρινος* τοῦ Buckler ἐπίσης = μαρμάρινος), με ἐπίκληση τῆς μαρτυρίας ἀπὸ τὴν ΠΔ 'Εσθ. 1,6.

27. Ἀξιοσημείωτο εἶναι καί τὸ ἐπίθ. *μεγίστατος* (Δ' α' σ. 156, ἀρ. 29 τὸ μεγίστατον, τὸ ἐνδοξότατον ὄνομα).

28. Δ' α' σ. 156, ἀρ. 29,1: Μιά προσευχὴ πρὸς τὸν "Ἡλιο με μιάν φοβερὴ κατάρρα («κύριε "Ἡλιε, ὡς δικαίως ἀνατέλλεις, μὴ λάθοιτό σε ὁ ἐπίβουλος γενάμενος τῆς ψυχῆς Καλλιόπης, ἀλλὰ ἐπίπεμψον αὐτῷ τὰς στεναχὰς τῶν βιαθανάτων») περιέχεται σὲ ἐπιγραφή τῆς "Ἐγκωμης, τοῦ 3. αἰ. μ.Χ. Ὁ τύπος *βιαθάνατος* (= βίαια σκοτωμένος) παρουσιάζεται γιά πρώτη φορά σύμφωνα με τὸν κ. Χ. (Δ' β' σ. 95)· νομίζω ὅτι πρέπει νά ἔχη προκύψει ἀπὸ κρυστάλλωση τοῦ *βία θανατοῦν*. Ἀξίζει ὅμως νά προσέξουμε καί τὴν μετοχὴ *γενάμενος*, πού δείχνει κιόλας τὶς ἀναλογικὲς ἐξισωτικὲς τάσεις (πρβ. *ποτιζάμενος*, κ.ἄ. Γιά τὸ πρόβλημα βλ. G. Hatzidakis, *Einleitung*, σ. 146 κ.ἑ.). Νομίζω ὅμως ὅτι καί τὸ ὡς δικαίως ἀνατέλλεις, πού ὁ κ. Χ. τὸ μεταφράζει «ὅπως ἀνατέλλεις δίκαια», ἴσως βρῖσκεται ἐκεῖ ἀντί τῆς ὀνομαστικῆς τῆς ἀναφορικῆς ἀντωνυμίας ὅς, ἐπειδὴ αὐτὴν τὴν ἐποχὴ ἔχει ἰσοπεδωθῆ πιά καί ἡ προσωδία τοῦ ω, τὸ ὁποῖο ἐναλλάσσεται στὴν γραφή με τὸ ο, δηλ. προφέρεται καί σὰν ὀμικρον.

29. Τὸ σχόλιο γιά τὸν τύπο *τὰς κίονας* τῆς συλλαβικῆς ἐπιγραφῆς ἀρ. 30 (Δ' α' σ. 158 καί β' σ. 96), ὅτι πρόκειται γιά χαρακτηριστικὸ λάθος ἀντί τοῦ σωστοῦ αἰολο-κυπριακοῦ *τὰς κίονας* εἶναι πολὺ εὐστοχο. Θὰ ἤθελα μόνο νά παρατηρήσω ὅτι τὸ «τὰς κίονας νέας κατέστασε» θὰ μπορούσε νά ἐρμηνευθῆ καλύτερα «ἔκαμε τὶς κολόνες καινούργιες», «ἀνανέωσε τὶς κ.» (τὸ *νέας* εἶναι κατηγορούμενο).

30. Στὸν ἴδιο τόμο, σ. 172-3, ἀρ. 42,1, δημοσιεύεται μιὰ ἐκπληκτικὴ κατάρρα, γιά ὅποιον συλῆση κάποιον τάφο, ἕνα κείμενο πού δὲν μοῦ φαίνεται νά ἔχη τὸ ὁμοίό του στὴν παγκόσμια φιλολογία. Εἶναι ἐπιτύμβια ἐπιγραφή σὲ 37 στίχους, στοὺς ὁποῖους ὑπάρχουν 10 ἀπευχῆς (τί καλὸ νά μὴ γίνῃ στὸν τυμβωρύχο: «... μῆτε ποσὶν μῆτε γούνασιν μῆτε ὀφθαλμοῖς ὀλόκληρος γλυκερὸν φάος ὀράτω, ... μῆτε γάμον μῆτε τέκνον ἴσχοι διόλου...»), 10 καταφατικὲς κατάρρες (τί κακὸ νά τὸν βρῆ: «... ἀλλ' ἐν βασάνοις ἀπόλοιτο καί ἐξώλης καί πανώλης γένοιτο...»), καί 14 ἀντιθετικὰ ζευγάρια, καταραστικά, σὲ σχῆμα «κατὰ θέσιν καί ἄρσιν» («... καί γένοιτο αὐτῷ τὰ νοητὰ ἀνόητα, τὰ εὐπορα ἄπορα, τὰ πράξιμα ἄπρακτα... κλπ.»). Τί μάταιες προφυλάξεις καί στενοχώριες! Σίγουρα οἱ τυμβωρύχοι πού ἄνοιξαν τὸν τάφον δὲν ἤξεραν γράμματα, κι ἔτσι ἴσως δὲν ἔμαθαν τὴν, καί δὲν ἔπαθαν ἀπὸ τὴν, φοβερὴ κατάρρα.

31. Στὸν ἴδιο τόμο (σ. 220, ἀρ. 91), στὸ ἐπιτύμβιο γιὰ τὸν ὀμηριστὴ *Κιλικᾶν*, διαβάζουμε (στ. 3): «ὅς ποθ' Ὀμηρείαισι μετέτρεπον ἐν σελίδεσσιν...», ποὺ ὁ κ. Χ. τὸ μεταφράζει: «ποὺ γύριζ' ἄλλοτε μέσ' στὶς ὀμηρικὲς σελίδες». Στὰ σχετικὰ σχόλια στὸ β' μέρος τοῦ ἴδιου τόμου (σ. 157) ὁ κ. Χ. σημειώνει: «Τὸ ἐπίγραμμα μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Κιλικᾶς ἔμετρεπε τὶς ὀμηρικὲς σελίδες, δηλ. γύριζε πίσω στὶς ὀμηρικὲς σελίδες, γιὰ νὰ ἐξάρη τὴν παλληκαριά τῶν παλαιῶν ἡρώων». Ἐπειδὴ ὅμως τὸ *μετατρέπω* συντάσσεται πάντοτε μὲ αἰτιατικὴ καὶ ἔχει συνήθως τὴν σημασίαν τοῦ «overthrow, turn back or away (μοῖραν), change (νόημα) (*LSJ*)», εἶναι δύσκολο νὰ δεχθοῦμε αὐτὴν τὴν μεταφορὰ καὶ ἐπέκτασιν σημασίας, προπάντων σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν σύνταξιν ἐν + δοτικῇ. Ἔχω τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἐδῶ ἔχουμε ἀρχαῖο χαρακτηριστικὸ λάθος. Ὁ Κιλικᾶς ἔγραψε στὸ χειρόγραφόν του ΜΕΤΕΠΡΕΠΟΝ, ὁ χαρακτὴς ὅμως, ποὺ μπορεῖ νὰ ἦταν καὶ ὀλιγογράμματος — ἂν δὲν ἦταν ἀγράμματος — συνέχισε μὲ δευτέρου Τ ὕστερα ἀπὸ τὸ πρῶτον τοῦ ΜΕΤ-Ε, ἐξαιτίας καὶ τῆς ὁμοιότητος τοῦ κεφαλαίου Τ μὲ τὸ Π (καὶ ἀπὸ τὴν συνηθισμένη μηχανικὴ παράσυρσιν καὶ ἐπανάληψιν τοῦ προηγούμενου συμφώνου), φαινομένων ποὺ εἶναι πολὺ συνηθισμένα καὶ στὰ χειρόγραφα. Τὸ *μετατρέπω* εἶναι γνωστὸ ὀμηρικὸν ῥῆμα καὶ σημαίνει «ἐξεχωρίζω ἀνάμεσα σὲ ἄλλους» καὶ τελικὰ «ὑπερέχω», καὶ βέβαια αὐτὸ ἦταν ποὺ ἤθελε νὰ ἀφήσῃ γιὰ τὴν ὑστεροφημίαν τοῦ Κιλικᾶς. Ἐδῶ ὅμως δὲν πρέπει νὰ παρασυρθοῦμε καὶ νὰ νομίσουμε ὅτι ὁ Κ. μετέτρεπεν ἐν ὀμηρείαις σελίδεσσιν, ἀλλὰ μετέτρεπε δεικνὺς ἠνορέην προτέρων ἡρώων ἐν ὀμηρείαις σελίδεσσιν. Ὁ Κ. δηλ. ἦταν ἕνας σπουδαῖος ραψωδός, ποὺ ἀπάγγελλε τὰ ὀμηρικὰ ποιήματα, ὅπως τὸ διατυπώνει διστακτικὰ καὶ ὁ κ. Χ., καὶ ὄχι δάσκαλος, ὅπως τὸν νόμισε ὁ Συκουτρῆς, ποὺ ἀσχολήθηκε μὲ τὸ ἐπίγραμμα (*Hermes* 63, 1938, 110-111), καὶ ποὺ τὴν γνώμη του, μὲ δισταγμὸν πάλι, τὴν ἐπαναλαμβάνει ὁ Χ. («φαίνεται πὼς ἦταν δάσκαλος, ὅπως γράφει ὁ Σ.»).

32. Στὸ Δ' α' σ. 224, ἀρ. 98, 3-4: «Δημῶναξ, Σαλαμὶς ὄν ἐθρέψατο παῖδα φέριστον, / ἐμπορίαις πικρὸν εἰς Ἀχέροντ' ἔμολεν», ἡ στίξις εἶναι καλύτερα νὰ νοηθῆ ἔτσι: Δ., Σαλαμὶς ὄν ἐθρ. παῖδα, φέριστον ἐμπορίαις, πικρὸν κλπ. Ὁ διασκελισμὸς δὲν ἀποτελεῖ ἐμπόδιον.

33. Δ' α' 226, ἀρ. 102, 8: «φθονεῖς ἑαυτ[ὸν] τῶν καλῶν». Θὰ προτιμούσαμε βέβαια ἑαυτῶ, ἡ ἐποχὴ ὅμως ἐπιτρέπει καὶ τὶς ἀπλοποιήσεις.

34. Πόσο βαθειὰ ἦταν ἡ ἐπίδρασις τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως στὴν λατινικὴν ἀκόμα καὶ στὴν ὄψιμη ἀρχαιότητα τὸ διαπιστώνουμε καὶ σὲ ἕνα ἐπικὸν ποίημα τοῦ Claudius Claudianus (τέλος 4. ἀρχῆς 5. μ.Χ.), *Epithalamium de nuptiis Honorii Augusti* (Δ' α' σ. 310-14, ἀρ. 243), ἀπὸ τὸ ὁποῖον παίρνουμε τοὺς στίχους ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρουν (66-68): «... nutant ad mutua palmae / foedera, populo suspirat populus ictu / et platani platanis alnoque adsibilat alnus», ποὺ ὁ κ. Χ. τοὺς μεταφράζει εὐστοχα: «κι οἱ φοινικιῆς ἢ μιὰ στὴν ἄλλη σκύβουν / σ' ἐξομολόγησιν ἐρωτικῇ ἢ λεύκ' ἀναστενάζει σὲ λεύκας σαγιτιά / κι ὁ πλάτανος

στὸν πλάτανο, στὴ σκλήθρα ἢ σκλήθρα ψιθυρίζουν» καὶ φυσικά, ἔρχονται ἀμέσως στὸν νου μας οἱ θαυμάσιοι λυρικοὶ ἀνάπαιστοι ποῦ ὁ Ἀριστοφάνης βάζει στὸ στόμα τοῦ *Κρείττονος Λόγου*, στὶς *Νεφέλες* του: (1007 κ.έ.): «σμίλακος ὄζων καὶ ἀπραγμοσύνης καὶ λεύκης φυλλοβολούσης / ἦρος ἐν ὦρῃ, χαίρων ὁπότεν πλάτανος πετέλα ψιθυρίζῃ».

35. Ἐνα ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρον πρόβλημα μοῦ φαίνεται πὼς θέτει ἡ συλλαβικὴ ἐπιγραφή ποῦ εἶναι γραμμένη ἐπάνω σ' ἓναν ἀμφορέα (Δ' α' 176, ἀρ. 45, Δ' β' 112-13): «Ὀνασαγόρας τᾶς νύμφας τᾶς ἐπὶ τᾷ Στρόφιγγι ὁ δεκαταφόρος ἐμὲ ἕναφορεῖ», δηλ. ὁ Ὀν. προσφέρει ἐμένα τὸν ἀμφορέα στὴ Νύμφη. Ὁ συγγρ. στὰ σχόλιά του (Δ' β' 113) σημειώνει: «ἕναφορεῖ = ἀναφορεῖ, καὶ σημαίνει προσφέρει» πρβ. τὴ λ. *ἀναφορά* στὴν ΠΔ, ... ποῦ σημαίνει προσφορά».

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἐδῶ τὸ *ἕναφορεῖ* ἔχει τὴν σημασία τοῦ προσφέρει, ποῦ εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς μεταφορικές του, ὅπως τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὴν λ. *ἀναφορά* («ἀν. καὶ ὀλοκαυτώματα οὐκ εὐδοκήσεις»). Δὲν ξέρω ὅμως γιὰ τὴν πληροφορία αὐτὴν σὲ αὐτὰ τὰ συμφραζόμενα τὴν θεωρῶ πολύτιμη, ἐπειδὴ ἀνέκαθεν εἶχα τὴν ὑποψία ὅτι κάτι δὲν πῆγαινε καλὰ μὲ τὴν τόσο κοινὴ καὶ τόσο ὀλοφάνερη ἔτυμολογία τοῦ *ἀμφορεῖς*, ἀπὸ τὸ *ἀμφιφορεῖς*, ποῦ τὸ βρῖσκουμε κιόλας στὸν Ὅμηρο μὲ αὐτὸν τὸν τύπο (καὶ ὄχι μὲ τὸν τύπο *ἀμφορεῖς* ἢ *ἀναφορεῖς*). Αὐτὸ θεωρεῖται σὰν μιὰ «αὐταπόδεικτη» ἔτυμολογία (βλ. Frisk, *EW*, Chantraine, *DE*: ὁ δεύτερος, ὡστόσο, λέει: «La forme hom. est ἀμφιφορεῖς. Elle indique l'etym. de ἀμφορεῖς par *superposition* (ὑπογραμμίζω) syllabique de ἀμφιφορεῖς. Mais ἀμφιφορεῖς ne subsiste chez Homère que pour des raisons métriques. Les documents mycéniens connaissent à la fois ἀμφιφορεῖς à Cnossos et ἀμφορεῖς à Pylos et à Mycènes»).

Ἐδῶ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι δὲν εἶναι εὐστοχὴ ἢ ἀκριβολογημένη ἡ διατύπωση τοῦ Chantraine, ὅτι τὸ *ἀμφορεῖς* προῆλθε ἀπὸ «ὑπέρθωση» (ἐπένθεση;) συλλαβικὴ ἀπὸ τὸ *ἀμφιφορεῖς*: ἂν ἔλεγε τὸ ἀντίθετο («τὸ *ἀμφιφ.* προῆλθε ἀπὸ συλλαβικὴ ἐπένθεση στὸ *ἀμφορ.*), θὰ ὑπῆρχε περισσότερὴ εὐλογοφάνεια. Ἄν τὸ *ἀμφιφ.* ἀποτελεῖ πραγματικὰ τὴν ἀφετηρία τοῦ *ἀμφορ.*, τότε ἔχουμε ἀνομοίωση συλλαβῆς, καὶ ὄχι ἐπένθεση (πρβ. στὰ ΝΕ ἀνενημέρωτος > ἀνημέρωτος, ἐλελίφασκος > ἀλεσφακιά, ἀναρίθμητος > ἀρίφνητος, συμβιβάζω > συμβάζω, κλπ.). Ἡ παρατήρηση ὅμως ὅτι ἡ παρουσία τῶν πλεοναστικῶν τύπων (μὲ τὴν *ἀμφι-*) ὀφείλεται σὲ μετρικούς λόγους εἶναι μόνο ἐνμέρει σωστή, δηλ. ὡς πρὸς τοὺς τύπους ποῦ χρησιμοποιεῖ ὁ ποιητής, οἱ ὁποῖοι παντοῦ καλύπτουν ἓναν χορίαμβο (+ μία συλλαβὴ = ἀδώνειο): *ἀμφορεῖς*, *ἀμφιφορῆα*, *-ῆες*, *-εῦσι* (ν). Μὲ τοὺς τύπους *ἀμφορεῖς* *-ῆος*, *-ῆα*, *-ῆες*, κλπ. ἔχουμε κρητικούς (+ μία συλλαβὴ), οἱ ὁποῖοι δὲν μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν. Θὰ μπορούσαν ὅμως νὰ χρησιμοποιηθοῦν τύποι ὅπως *ἀμφορέος*, *-εῖ*, *-έα*, *-έες*, *-έων*, *-έας*, ποῦ εἶναι «δυνάμει» χορίαμβοι, μιὰ ποῦ ἡ πρώτη τους συλλαβὴ εἶναι θέσει μακρά. Ὁ Chantraine

Μαβρατηρεί σωστά (*Gramm. Homér.* I, 223) ὅτι σὲ μερικά κύρια ὀνόματα σὲ -εύς (δισύλλαβα, πρέπει νὰ προσθέσουμε), ἢ κλίση εἶναι μὲ -ε- ('Ατρείος 15 φορές, 'Ατρέϊ Β 105), καὶ ὅτι ὅλοι αὐτοὶ οἱ τύποι ἔχουν τὴν ἀρχικὴ συλλαβὴ μακρά, καὶ ἔτσι σχηματίζεται δάκτυλος (ὑπάρχει μόνο ἓνα τρισύλλαβο παράδειγμα τοῦ τύπου ἀμφορεύς: Δωριέες τ177, γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ Chantaine (ἔ.δ., σ. 223) λέει: «La forme apparaît dans un passage 'récent' et est d'autre part métriquement nécessaire». 'Ο λόγος ὁμῶς ποῦ ὁ τύπος εἶναι «μετρικὰ ἀναγκαῖος» εἶναι γιὰτὶ ὁ τρισύλλαβος τύπος Δωριεῖς σχηματίζει κρητικὸν καθὼς καὶ οἱ τύποι Δωριῆος, Δωριῆϊ, -ῆα κλπ. Τὸ συμπέρασμα ἐπομένως εἶναι ὅτι ὁ ἀμφορεύς θὰ μπορούσε μὲ τοὺς βραχεῖς τοῦ τύπου (ἀμφορέος, -εῖ, -έα, -έες, -έων, -εεσι, -έας) νὰ βουλευθῆ στὸ μέτρο, ἔστω καὶ ἂν τὰ ὀνόματα τοῦ τύπου αὐτοῦ δὲν εἶναι πολλὰ στὸν Ὀμηρο.

'Εμένα μὲ δυσκολεύει τὸ ἀμφορεύς σημασιολογικά, γιὰτὶ μοῦ θυμίζει τὴν παράλληλη σημασιολογικὴ δυσκολία μὲ τὸ ἀμφικύπελλον (δέπας), γιὰ τὸ ὁποῖο ὅπως εἶναι γνωστό, ὑπάρχει διαφορὰ ἀπόψεων ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐποχὴ: ἀπὸ τὸν Ἄριστοτέλη (*Ζῴ. Ἰστ.* 19, 40, μὲ δυὸ κοιλότητες, μιὰν ἐπάνω, μιὰν κάτω) καὶ τὸν Ἄρισταρχο (μὲ δυὸ αὐτιά), ὡς τοὺς σημερινούς πρβ. Leaf, Autenrieth, Cunliffe, Λορεντζάτος). Γιὰ τὸ ἀμφορεύς, βέβαια, ἢ σημασία «μὲ δυὸ αὐτιά» ταιριάζει καλύτερα, ἢ κυπριακὴ ἐπιγραφή ὁμῶς, μὲ τὸ ὕναφορεῖ γραμμένο ἐπάνω στὸν ἀμφορέα, μὲ φανερὴ νομίζω λογοπαικτικὴ διάθεση παρ' ὄλην τὴν σημασία τῆς προσφορᾶς, μὲ ὁδηγεῖ στὸ ὅτι ὁ ἀμφορεύς μπορεῖ νὰ προέρχεται ἐτυμολογικὰ ἀπὸ τὸ ἀναφορεύς, μὲ τὴν σημασία τῆς στάμνας ποῦ τὴν γεμίζουμε νερὸ ἢ ὀ,τιδήποτε ἄλλο καὶ τὴν ἀνασηκῶνουμε στὸν ὦμο, ἀκόμα κι ὅταν εἶναι μὲ ἓνα αὐτί. Καὶ δὲν ξέρω γιὰτὶ θεωρῶ ἀρχικὴν μορφή τὴν στάμνα μὲ τὸ ἓνα αὐτί μᾶλλον παρὰ μὲ τὰ δύο: ἔχω πάντα τὴν γνώμη ὅτι ἡ ἀνάγκη πρέπει νὰ ικανοποιηθῆ πρῶτα καὶ ὕστερα ἡ ὁμορφιά.

'Ανεξάντλητες εὐκαιρίες γιὰ δημιουργικὴ συμβολὴ σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ἀρχαιογνωσίας δίνει ἡ περιδιάβαση ἀνάμεσα στὸν «Θησαυρό» τῆς Κύπρου ποῦ συγκόμισε ὁ Κ. Χατζηγιάννου μὲ πολύχρονη ἐπίμοχθη ἀφοσίωση. Ἐχω τὴν πεποίθησι ὅτι οἱ νέοι φιλόλογοι, τῆς Κύπρου κυρίως, θὰ προσπαθήσουν νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ τὴν πλούσια αὐτὴν συγκομιδὴ καὶ νὰ ἐπεξεργασθοῦν πολλὰς πτυχὲς τῆς μακραίωνης κυπριακῆς ζωῆς. Καὶ ἐγὼ προσωπικὰ θὰ ξαναγυρίσω σ' αὐτὴν τὴν ἐργασία, γιὰτὶ ἔχω σοβαροὺς λόγους νὰ εἶμαι εὐαίσθητος σὲ ἓνα σημαντικὸ πρόβλημα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλολογίας, τὸ πρόβλημα τῆς ἔμμεσης μετάδοσης τῶν ἀπανθισμάτων —πεζῶν ἢ ποιητικῶν— ποῦ συχνὰ οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς παρεμβάλλουν στὰ κείμενά τους ἀπὸ ἄλλους ποιητὲς ἢ πεζογράφους, καὶ τῆς πιστότητας αὐτῆς τῆς μετάδοσης στὶς περιπτώσεις ποῦ ἔχουν σωθῆ περισσότερες ἀπὸ μιὰν παραλλαγὴς ἢ ἔχη σωθῆ μὲ ἄμεση παράδοσι

τὸ ἴδιο τὸ κείμενο τοῦ συγγραφέα ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἔχει παρθῆ τὸ ἀπάνθισμα. Ἐλπίζω ὅτι τὸ θέμα θὰ τὸ δουλέψῃ κάποιος ἄξιος φιλόλογος, ἀνέλπιστα ὅμως γιὰ μένα, ὁ κ. Χ. προσφέρει ἀρκετὰ δείγματα, ἐκεῖ ὅπου περισσότεροι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ἀσχολοῦνται μὲ τὸ ἴδιο θέμα ἢ τὸ ἴδιο πρόσωπο (π.χ. τὸν Ζήωνα, κ.ἄ.).

Μαζὶ μὲ τὶς εὐχαριστίες μου τοῦ εὐχομαι κάθε καλό.

Θεσσαλονίκη

ΑΓΑΠΗΤΟΣ ΤΣΟΠΑΝΑΚΗΣ